

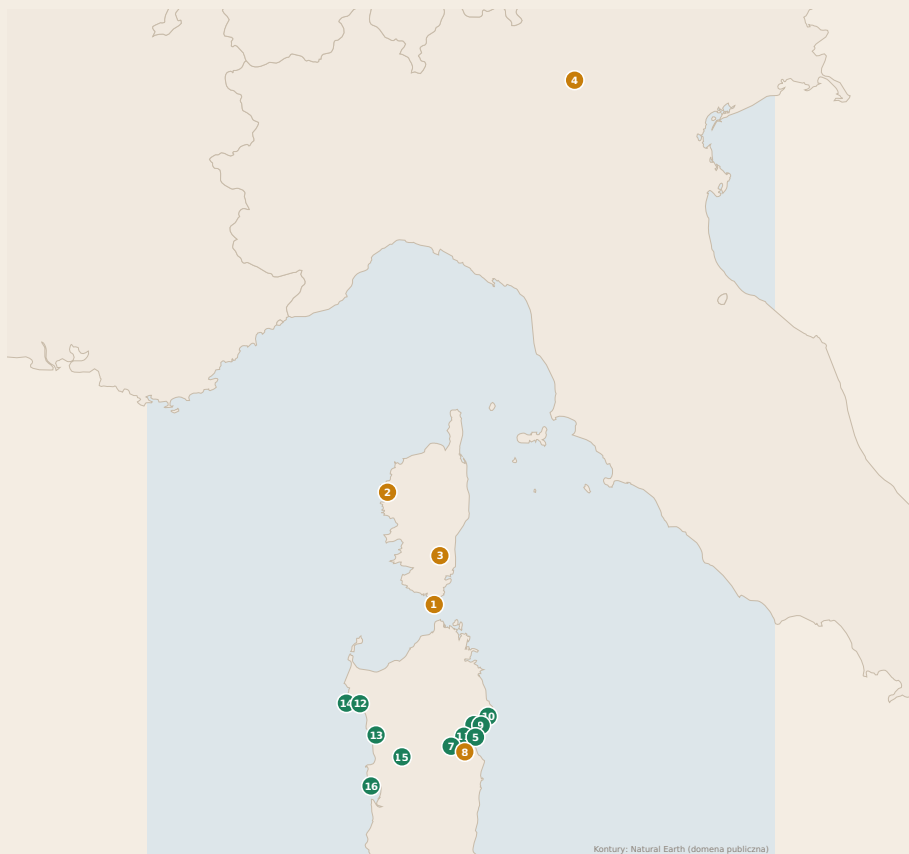

PIOTRYSEUSZ

WAKACJE Z MOTO · LIPIEC, NAJLEPIEJ 1. POŁOWA

Sardynia

Przewodnik po trasie

Pomysł · miejsca: 16

Przewodnik wygenerowany 2026-10-21 z repozytorium <https://gitlab.com/p.goliasz/moto>. Plany powstają z wyprzedzeniem: ceny, godziny otwarcia, zasady wstępu i przepisy sprawdź przed wyjazdem. Współrzędne wskazują obiekt, a nie parking czy wjazd. Treść: CC BY 4.0, Piotr Goliasz; zdjęcia i dane mają własne licencje (rozdział „Źródła i licencje”).

Spis treści

Sardynia – o wyspie	3
Dojazd motocyklem: Alpy, Korsyka	27
Baza wschodnia: Orosei	39
Baza zachodnia: Bosa	55
Język w podróży	67
Źródła i licencje	70

Sardynia - o wyspie

REGION · WŁOCHY

Sardegna / Sardigna (Sardynia)

Fot. Norbert Nagel, [CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons](#)

Stolica	Cagliari
Powierzchnia	ok. 24 100 km², druga wyspa Morza Śródziemnego: ok. 2,6 × Cypr, 2,9 × Kreta, o ok. 7% mniej niż Sycylia
Linia brzegowa	ok. 1900 km (z małymi wyspami)
Ludność	ok. 1,55 mln (ISTAT, szacunek na 2026-01-01); Kreta ok. 0,62 mln, Cypr ok. 1,3–1,4 mln
Status	region autonomiczny o statusie specjalnym (od 1948 r.)
Języki	włoski i sardyński; w Alghero kataloński, w Carloforte liguryjski
Najwyższy szczyt	Punta La Marmora w masywie Gennargentu, 1834 m
UNESCO	Su Nuraxi w Barumini (1997); domus de janas (2025); śpiew a tenore (2005, dziedzictwo niematerialne)

Punkty z tego opisu (60) są do pobrania jako pliki GPX na stronie regionu.

O REGIONIE

Sardynia to wyspa starych gór, a nie wulkanów: granit i łupki w głębi lądu należą do najstarszych skał Europy, a wapienne płaskowyże wschodu pocięte są wąwozami i jaskiniami. Środek wyspy zajmują pastwiska, lasy dębu korkowego i masyw Gennargentu, wybrzeże ma prawie 1900 km, od białych plaż wschodu po klify zachodu. Wyspa jest prawie tak duża jak Sycylia, a mieszka na niej trzy razy mniej ludzi, więc poza kurortami i miastami drogi są puste, a krajobraz pasterski.

Historia zaczyna się od kultury nuragicznej epoki brązu (ok. 1800–900 p.n.e.), która zostawiła ok. 7000 kamiennych wież, święte studnie, grobowce gigantów i posągi wojowników z Mont'e Prama. Potem przyszli Fenicjanie i Kartagina (Tharros, Nora), od 238 r. p.n.e. Rzym, który eksploatował zboże i kopalnie, ale nigdy w pełni nie podporządkował górali z Barbagii. Po Bizancjum, w średniowieczu, wyspa podzieliła się na cztery niezależne królestwa, Judykaty: Cagliari, Arboreę, Torres i Gallurę. Najdłużej przetrwała Arborea z Oristano. Jej władczyni Eleonora d'Arborea ogłosiła w 1392 r. Carta de Logu, zbiór praw spisany po sardyńsku, który obowiązywał aż do 1827 r. i jest dziś symbolem sardyńskiej tożsamości.

Od XIV do początku XVIII w. Sardynią rządziła Aragonia, a potem Hiszpania; z tego czasu pochodzą wieże strażnicze na wybrzeżu i katalońskie Alghero. W 1720 r. wyspa przeszła na książąt Sabaudii, którzy przyjęli tytuł królów Sardynii. Królestwo Sardynii z Turynem jako stolicą zjednoczyło w 1861 r. Włochy, więc to od tej wyspy wzięło nazwę państwo, które stworzyło nowoczesne Włochy. Sama Sardynia pozostała jednak biedna: malarię wytępiono dopiero w latach 1946–1950, a w głębi wyspy jeszcze w XX w. żyła tradycja zemsty rodowej i porwań dla okupu.

Sardyńczycy są dumni z odrębności. Sardyński jest osobnym językiem romańskim, uważanym za jeden z najbliższych łacinie; na tablicach przy wjazdach do wsi widać dwie nazwy, włoską i sardyńską. Wyspa żyje z turystyki, owiec (blisko połowa owiec Włoch, mleko na ser pecorino), korka, wina i kamienia. Region Barbagii i Ogliastry jest jedną z „niebieskich stref”, gdzie odsetek stulatków należy do najwyższych na świecie.

Sardynia z satelity: góry Gennargentu na wschodzie, równina Campidano na południowym zachodzie. Fot. NASA, [Public domain](#), [Wikimedia Commons](#)

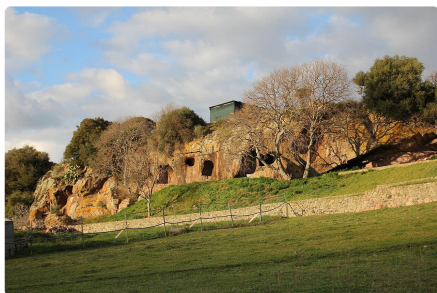
Wojownik z tarczą z Mont'e Prama: kamienne posągi nuragiczne wysokie na 2–2,5 m, wyorane na półwyspie Sinis w 1974 r. Fot. Sailko, [CC BY 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

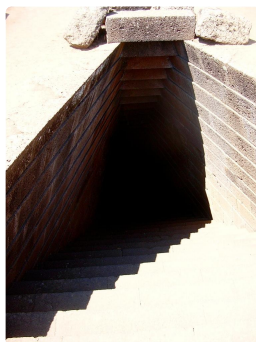
Brązowa figurka wodza z płaszczem i laską z sanktuarium Santa Vittoria w Serri (schyłek epoki brązu i początek epoki żelaza), w muzeum archeologicznym w Cagliari. Fot. Sailko, [CC BY 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Ółtarz Monte d'Accoddi koło Sassari: kamienna platforma z rampą z IV–III tys. p.n.e., porównywana z mezopotamskimi zigguratami. Fot. Cristiano Cani, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Nekropolia Sant'Andrea Priu koło Bonorvy: dwadzieścia grobowców domus de janas wykutych w skale w późnym neolicie, od 2025 r. na liście UNESCO. Fot. Gianni Careddu, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Schody do świętej studni Santa Cristina w Paulilatino: 25 bazaltowych stopni zwężających się ku wodzie, ok. XI w. p.n.e. Fot. Madpack, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Cala Goloritzé od strony morza: kamienista plaża po osuwisku z 1962 r. i wapienna iglica wysoka na 143 m. Fot. Mentnafunangann, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Santa Trinita di Saccargia, konsekrowana w 1116 r.: pasy białego wapienia i czarnego bazaltu, typowe dla romańskich kościołów północnej Sardynii. Fot. LPLT, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Castelsardo z portu: domy wspinają się na skalny cypel pod zamkiem rodu Doria. Fot. Gianni Careddu, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Mamuthone z Mamoiady w czarnej drewnianej masce i owczych skórach, z ciężkimi dzwonami na plecach, przed karnawałowym korowodem. Fot. alice.grussu, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Granit wyrzeźbiony przez wiatr na Capo Testa, a za cieśniną Korsyka z białymi klifami Bonifacio. Fot.

Photo2023, [CC BY 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

PREHISTORIA

Najstarsze ślady ludzi na Sardynii są skromne i sporne. W dolinie Riu Altana koło Perfugas w Anglonie (na północy wyspy) znaleziono krzemienne narzędzia obrabiane techniką klaktońską. Według badaczy mogą mieć od ok. 500 do ok. 150 tys. lat, ale wiek ustalono z kształtu narzędzi, a nie metodami laboratoryjnymi, więc nie jest pewny. Pierwsze kości człowieka pochodzą z jaskini Corbeddu koło Olieny, w górach Supramonte, ok. 40 minut jazdy od Orosei. Część badaczy datuje je na ok. 20 tys. lat, inni uważają, że pewne ślady człowieka na Sardynii i Korsyce zaczynają się dopiero ok. 10 tys. lat temu. W tej samej jaskini leżały kości zwierząt, których już nie ma: drobnego *Prolagus sardus*, krewnego szczekuszek, który był głównym pożywieniem pierwszych mieszkańców, i karłowatego jelenia *Praemegaceros cazioti*. Jaskinia nosi imię bandyty Giovanniego Corbeddu Salisa (1844–1898), który się w niej ukrywał.

Od VI tysiąclecia p.n.e. na wyspę przyplłynęli rolnicy i pasterze neolitu. Ich bogactwem był obsydian z wulkanicznego masywu Monte Arci koło Oristano, czarne szkło, z którego robiono ostrza i groty strzał; odłupki z Monte Arci znajduje się na Korsyce, w południowej Francji, na Półwyspie Apenińskim, na Sycylii, Malcie i w Afryce Północnej. Kultura Bonu Ighinu (V tysiąclecie p.n.e.) zostawiła pulchne figurki bogini matki (*Dea Madre*), a kultura Ozieri (IV tysiąclecie p.n.e., nazwana od jaskini San Michele w Ozieri; datowania w źródłach się różnią) płaskie, krzyżowe figurki z białego marmuru, jak bogini z Turrigi koło Senorbi, wyorana przez rolnika w 1935 r. Wtedy też zaczęto wykuwać w skale grobowce *domus de janas*, „domy wrózek” z sardyńskich legend: komory z wyrzeźbionymi rogami byka, fałszywymi drzwiami i belkami stropu, naśladujące domy żywych. Znanych jest ponad 2400 (dokumentacja zgłoszenia do UNESCO mówi o ok. 3500); używano ich od IV do III tysiąclecia p.n.e., a niektóre jeszcze w średniowieczu. 12 lipca 2025 r. Komitet Światowego

Dziedzictwa wpisał je na listę UNESCO jako „Funerary Tradition in the Prehistory of Sardinia – The domus de janas” (wł. „Tradizioni funerarie nella Preistoria della Sardegna. Le domus de janas”), 61. włoski obiekt na liście. Z tego samego świata pochodzi Monte d'Accoddi koło Sassari, tarasowa platforma z długą rampą, porównywana z mezopotamskimi zigguratami: pierwsza budowla powstała ok. 4000–3650 p.n.e., druga, ok. 36 × 29 m i ok. 10 m wysokości, ok. 3500–3000 p.n.e.; odkryto ją w 1954 r., opuszczono ok. 1800 p.n.e. W III tysiącleciu p.n.e. stawiano też menhiry (perdas fittas) i posągi-menhiry z zarysem twarzy, ramion i sztyletu, najliczniejsze w okolicach Laconi.

Od ok. 1800 p.n.e. kultura nuragiczna zbudowała ponad 7000 kamiennych wież. Centralna wieża Su Nuraxi w Barumini powstała między XVII a XIII w. p.n.e., a wykopał ją w latach 1950–1957 Giovanni Lilliu; główna wieża nuragu Santu Antine w Torralbie, zwanego „domem króla”, miała 23–24 m wysokości. Zmarłych chowano we wspólnych grobowcach gigantów (tombe dei giganti) z półkolistą fasadą, a bóstwa wody czczono przy świętych studniach, z których najpiękniejsza jest Santa Cristina w Paulilatino: schody z bazaltowych bloków prowadzą do komory, do której przy równonocach sięga słońce, a co ok. 18,6 roku księżyc (datowanie studni na ok. XII–X w. p.n.e. jest różne w źródłach). Nuragijczycy odlewali metodą traconego wosku brązowe figurki (bronzetti, do ok. 39 cm): wodzów, wojowników, łuczników, matki z dziećmi, zwierzęta i statki; trafiały one aż do Etrurii. Najbardziej niezwykle są Giganci z Mont'e Prama na półwyspie Sinis, znalezieni przez rolnika w 1974 r.: ok. 5000 fragmentów złożono w posągi bokserów, łuczników i wojowników o wysokości 2–2,6 m oraz w kamienne modele nuragów; datuje się je od XI do VIII w. p.n.e., więc mogą być najstarszymi tak dużymi posągami ludzi w zachodniej części Morza Śródziemnego. Ceramika nuragiczna z XIII w. p.n.e. znaleziona w Kommos na Krecie i na Cyprze pokazuje, że Sardyjczycy pływali daleko na wschód. Stąd hipoteza, że to oni byli Szerdenami (Shardana), piratami i najemnikami z tekstów egipskich, których Ramzes II pokonał w drugim roku panowania (ok. 1278 p.n.e.) i wcielił do swojej gwardii. Bronią jej m.in. archeolog Giovanni Ugas, ale nie została dowiedziona i wielu badaczy ją odrzuca.

Gdzie zobaczyć zabytki i artefakty prehistorii:

- **Museo Archeologico Nazionale w Cagliari** (Cittadella dei Musei) – największy zbiór na wyspie: figurki bogini matki (m.in. z Turrigi), bronzetti, przedmioty z nuragów, a także stela z Nory, najstarszy fenicki napis znaleziony poza Lewantem (IX/VIII w. p.n.e.).
- **Museo Civico „Giovanni Marongiu” w Cabras** – od kwietnia 2026 r. cały zespół Gigantów z Mont'e Prama w jednym miejscu (wcześniej większość

stała w Cagliari) (stan na 2026-10); po drodze do Tharros (karta w przewodniku), z bazy w Bosie.

- **Museo Nazionale „G. A. Sanna” w Sassari** – prehistoria od dolnego paleolitu do początków kultury nuragicznej, sala o Monte d'Accoddi, wyposażenie grobów z domus de janas, figurki bogini matki, bronzetti; ponownie otwarte w 2022 r. w ekspozycji tymczasowej [stan ekspozycji do sprawdzenia przed wyjazdem].
- **Menhir Museum w Laconi** (Museo della Statuaria Preistorica in Sardegna, Palazzo Aymerich) – 40 menhirów i posągów-menhirów z trachitu z III tysiąclecia p.n.e., od gładkich kamieni po posągi z oznaczoną pcią.
- **Su Nuraxi w Barumini** – nurag z wioską, na liście UNESCO od 1997 r.; obok muzeum w Casa Zapata.
- **Nuraghe Losa (karta w przewodniku) i Santa Cristina w Paulilatino** – dwa najlepsze zabytki nuragiczne w zasięgu bazy w Bosie, kilka kilometrów od siebie.
- **Okolice Orosei:** wioska nuragiczna Serra Orrios koło Dorgali (ok. 100 okrągłych chat i dwie małe świątynie, znaleziska w muzeum archeologicznym w Dorgali) oraz dolina Lanaittu z jaskinią Corbeddu, wioską Sa Sedda 'e Sos Carros i drogą do Tiscali (karta Su Gologone w przewodniku).
- **Domus de janas do zwiedzania:** Anghelu Ruju koło Alghero (38 grobów), Sant'Andrea Priu w Bonorvie (grobowiec zamieniony w czasach bizantyjskich na kościół z freskami), Montessu w Villaperuccio, Sos Furrighesos w Aneli, Pranu Mutteddu w Goni.
- **Monte d'Accoddi** – przy starej drodze SS131 między Sassari a Porto Torres, po drodze z promu w Porto Torres do bazy w Bosie.
- **Museo archeologico e paleobotanico w Perfugas** – najstarsze narzędzia z Anglony.

HISTORIA

Fenicjanie zakładali na wybrzeżu porty od VIII w. p.n.e.: Karalis (Cagliari), Norę, Sulki, Bithię i Tharros (karta w przewodniku). Stela z Nory z przełomu IX i VIII w. p.n.e. zawiera fenicką nazwę wyspy. Kartagina, po nieudanej próbie ok. 540 p.n.e., opanowała wybrzeże ok. 510 p.n.e., a Rzym zajął wyspę w 238 r. p.n.e., korzystając z buntu kartagińskich najemników, i połączył ją z Korsyką w jedną prowincję. Po klęsce Rzymian pod Kannami, w 215 p.n.e., wybuchło powstanie Hampsikory, sardyńskiego możnego, i Kartagińczyka Hannona. Liwiusz opisuje w XXIII księdze, jak konsul Tytus Manliusz Torkwatus rozbił oddział syna Hampsikory, Hostusa, pod Kornus, a potem główną armię na równinie na północ od Karalis; Hostus zginął, a Hampsikora odebrał sobie życie. Dla Rzymu Sardynia była spichlerzem i miejscem zsyłki: w 19 r. n.e. senat posłał tu 4000 wyzwoleńców wyznających kultury egipskie i żydowskie, żeby walczyli z

bandytami, a Tacyt zanotował w „Rocznikach” (II 85) cyniczny rachunek, że jeśli wymrą od ciężkiego klimatu, strata będzie niewielka. Górale z Barbagii jeszcze w 594 r. byli w większości poganami: papież Grzegorz Wielki chwalił w liście ich wodza Hospitona, który przyjął chrzest, gdy jego lud wciąż czcił drewno i kamienie.

Wandalowie z Afryki zajęli nadmorskie miasta w 456 r., a w 534 r. wyspa przeszła pod władzę Bizancjum. Od VIII w. arabskie najazdy wypędzaly ludzi z wybrzeża: w IX w. mieszkańcy Tharros przenieśli się do Oristano, a Karalis do Santa Igia. Z bizantyjskiego urzędu zarządcy wyrosły cztery judykaty (Cagliari, Arborea, Torres i Gallura); już papież Jan VIII w 872 r. nazywał ich władców „książętami Sardynii”, a list Grzegorza VII z 1073 r. wymienia czterech sędziów z imienia. Kupieckie republiki Pizy i Genui przejmowały je kolejno: Cagliari upadło w 1258 r., Torres w 1259 r., Gallura w 1288 r. W 1297 r. papież Bonifacy VIII nadał koronie Aragonii tytuł Królestwa Sardynii i Korsyki, a w 1323 r. Aragończycy wylądowali na wyspie i do 1326 r. wyparli Pizańczyków. Opór stawiała tylko Arborea: Marian IV w 1353 r. zerwał sojusz z Aragonią i w 1368 r. prawie wypędził ją z wyspy, a jego córka Eleonora utrzymała państwo do śmierci. Klęska pod Sanluri w 1409 r. przesądziła sprawę, Oristano poddało się 29 marca 1410 r., a w 1420 r. ostatni pretendent, Wilhelm z Narbony, sprzedał resztę ziem Aragonii za 100 000 florenów. Ostatni bunt sardyńskich możnych, Leonarda Alagona, upadł w bitwie pod Macomer w 1478 r.

Po wojnie o sukcesję hiszpańską wyspa przechodziła z rąk do rąk: w 1714 r. dostał ją cesarz Karol VI, w 1717 r. na krótko odbiła ją Hiszpania, a w 1720 r. mocarstwa przekazały ją Sabaudii. Gdy w 1793 r. Sardyńczycy sami odparli francuski desant pod Cagliari i na archipelagu La Maddalena (w jednym z oddziałów był młody Napoleon Bonaparte), a Turyn odrzucił ich „pięć żądań” o urzędy dla miejscowych i autonomię, 28 kwietnia 1794 r. mieszkańcy Cagliari wygnali z wyspy 514 urzędników z kontynentu razem z wicekrólem. To Sa die de sa Sardigna, od 1993 r. święto regionu. Dwa lata później sędzia Giovanni Maria Angioy poprowadził marsz przeciw feudałom, przegrał i umarł na wygnaniu. W XIX w. edykt o groździe (1820) zamienił wspólne pastwiska i pola w prywatną własność, uderzając w pasterzy, a w latach 1822–1831 zbudowano drogę Carlo Felice z Cagliari do Sassari i Porto Torres, dzisiejszą SS131, po śladzie rzymskiej drogi. W 1847 r. tzw. doskonała fuzja zniosła odrębność administracyjną wyspy. W pierwszej wojnie światowej Brygada Sassari, utworzona 1 marca 1915 r. z Sardyńczyków, walczyła na Krasie i płaskowyżu Asiago, a jej pułki dostały po dwa złote medale; zginęło lub zostało rannych ponad 12 tys. jej żołnierzy. Po drugiej wojnie Fundacja Rockefellera rozpyliła w latach 1946–1950 ok. 267 ton DDT i skończyła z malarią, choć komara nie wytępiono. Statut autonomii przyjęto 26 lutego 1948 r., a pierwsze wybory regionalne odbyły się 8 maja

1949 r. W 1962 r. książę Karim Aga Khan z kilkoma finansistami założył konsorcjum Costa Smeralda i z pustego wybrzeża Gallury zrobił jeden z najdroższych kurortów Europy, a w tym samym czasie w głębi wyspy trwała fala porwań dla okupu: w latach 1960–1997 naliczono ich ok. 150–200, zależnie od źródła.

POSTACIE

- **Eleonora d'Arborea (ok. 1347–1404)** – urodzona w Katalonii córka sędziego Mariana IV, od 1383 r. rządziła Arboreą w imieniu synów i prowadziła wojnę z Aragonią, gdy jej mąż Brancaloneo Doria był przetrzymywany przez Aragończyków jako zakładnik. Rozbudowała Carta de Logu, zbiór praw spisany po sardyńsku, który przetrwał do 1827 r.; zmarła prawdopodobnie na dżumę, a jej grobu nie odnaleziono.
- **Giovanni Maria Angioy (1751–1808)** – sędzia z Bono, w 1796 r. jako alternos z uprawnieniami wicekróla poszedł do Sassari, gdzie witano go jak wyzwoliciela, i próbował znieść daniny feudalne. Pobity pod Oristano 8 czerwca 1796 r., uciekł do Francji i umarł w Paryżu; dla sardyńskich ruchów narodowych to bohater.
- **Giuseppe Garibaldi (1807–1882)** – urodzony w Nicei, wtedy w Królestwie Sardynii, w 1855 r. za spadek po bracie kupił połowę wysepki Caprera na archipelagu La Maddalena i od 1856 r. mieszkał tam, uprawiając ziemię między wyprawami. Zmarł w swoim domu Casa Bianca na Caprerze 2 czerwca 1882 r. i leży pod granitowym głazem obok; od 1978 r. to muzeum Compendio Garibaldino.
- **Honoré de Balzac (1799–1850) i polski trop** – w 1838 r. tonący w długach francuski pisarz przyjechał na Sardinie szukać srebra w żużlach starych kopalń, które dawni hutnicy mieli wytapiać niedokładnie. Podróż opisał w listach do Eweliny Hańskiej z Rzewuskich, polskiej ziemianki z Wierchowni, z którą ożenił się w 1850 r.: 2 kwietnia pisał z Ajaccio, że płynie obejrzeć kopalnie porzucone w czasach odkrycia Ameryki w okolicy Argentiery między Alghero a Sassari; z łodzi w porcie Alghero (karta w przewodniku), gdzie odbywał kwarantannę, pisał, że tu zaczyna się Afryka; 17 kwietnia z Cagliari – że przejechał wyspę konno i dyliżansem, widział wielką biedę i bogate stroje ludowe. Z Genui wyznał 22 kwietnia, że genueński kupiec, od którego miał pomysł, sam zdobył koncesję, a jemu zostały próbki rudy.
- **Grazia Deledda (1871–1936)** – pisarka z Nuoro, laureatka literackiej Nagrody Nobla za 1926 r., pierwsza Włoszka i druga kobieta po Selmie Lagerlöf z tą nagrodą. Pisała po włosku o pasterskiej Sardynii, winie i karze; jej dom rodzinny w Nuoro jest muzeum (Museo Deleddiano), a „Canne al vento” rozgrywa się w Galtellì (karta w przewodniku).

- **Antonio Gramsci (1891-1937)** – urodzony w Ales, dorastał w Ghilarzy; w 1921 r. współzałożyciel Komunistycznej Partii Włoch, w 1926 r. aresztowany przez faszystów mimo immunitetu poselskiego. W więzieniu napisał ponad 30 zeszytów (ok. 3000 stron), z których pochodzi pojęcie hegemonii kulturowej, do dziś jedno z najczęściej cytowanych w naukach społecznych.
- **Emilio Lussu (1890-1975)** – z Armungii, oficer Brygady Sassari na płaskowyżu Asiago, autor jednej z najlepszych włoskich książek o pierwszej wojnie, „Un anno sull'Altipiano” (Rok na płaskowyżu, Paryż 1938). Współzałożyciel Sardyńskiej Partii Akcji, w 1929 r. uciekł z zesłania na Lipari, w Paryżu współtworzył antyfaszystowski ruch Giustizia e Libertà, po wojnie był ministrem.
- **Sassari, miasto prezydentów** – z Sassari pochodzą Antonio Segni (1891–1972), minister rolnictwa w czasie reformy rolnej 1950 r., który kazał wywłaszczyć większość własnego majątku, i prezydent Włoch w latach 1962–1964; Francesco Cossiga (1928–2010), minister spraw wewnętrznych w czasie porwania Aldo Moro w 1978 r. i prezydent w latach 1985–1992; oraz jego kuzyn drugiego stopnia Enrico Berlinguer (1922–1984), sekretarz Komunistycznej Partii Włoch w latach 1972–1984, twórca „historycznego kompromisu” z chadecją i twarz eurokomunizmu.
- **Maria Lai (1919-2013)** – artystka z Ulassai w Ogiastrze. W 1981 r. w akcji „Legarsi alla montagna” (Przywiązać się do góry) mieszkańcy połączyli domy wsi ze sobą i ze szczytem Monte Gedili 27 km niebieskiej wstążki; od 2006 r. jej prace (ok. 140) pokazuje muzeum Stazione dell'Arte w dawnej stacji kolejowej.
- **Fabrizio De André (1940-1999)** – genueński pieśniarz, od połowy lat 70. rolnik w Gallurze. 27 sierpnia 1979 r. porwano go razem z partnerką, piosenkarką Dori Ghezzi, i trzymano w górach do grudnia; z tego doświadczenia powstała piosenka „Hotel Supramonte” na płycie z 1981 r.

KLIMAT I PORA ROKU

Średnie miesięczne z lat 1971–2000 (stacje meteorologiczne lotnictwa wojskowego Włoch); temperatura morza orientacyjna. Capo Bellavista leży na wschodnim wybrzeżu przy Arbatas, ok. 60 km na południe od Orosei, Alghero ok. 45 km na północ od Bosy.

Miesiąc	Cagliari maks. / min. °C	Alghero maks. / min. °C	Capo Bellavista maks. / min. °C	Morze Cagliari / Alghero °C	Opady Cagliari / Alghero / Capo Bellavista mm
V	22,9 / 12,4	22,0 / 11,5	21,1 / 14,0	18 / 17,5	26 / 27 / 24

Miesiąc	Cagliari maks. / min. °C	Alghero maks. / min. °C	Capo Bellavista maks. / min. °C	Morze Cagliari / Alghero °C	Opady Cagliari / Alghero / Capo Bellavista mm
VI	27,3 / 16,2	26,0 / 15,0	25,4 / 17,8	21,5 / 21	12 / 17 / 13
VII	30,4 / 18,9	29,4 / 17,4	28,5 / 20,8	24,5 / 24	4 / 5 / 6
VIII	30,8 / 19,6	29,8 / 18,0	29,3 / 21,5	25,5 / 25	8 / 25 / 12
IX	27,4 / 17,1	26,6 / 15,8	26,2 / 18,8	24 / 23,5	35 / 38 / 47
X	23,1 / 13,7	22,3 / 12,8	21,9 / 15,4	22 / 21,5	53 / 80 / 60

Lato na Sardynii jest suche: w lipcu pada średnio jeden dzień w miesiącu, a deszcz wraca dopiero we wrześniu, często jako gwałtowne burze na wschodnim wybrzeżu. Na brzegu morza w lipcu jest ok. 29–31 °C w dzień i 17–21 °C w nocy, ale w głębi wyspy jest znacznie goręcej: na równinie Campidano (Decimomannu) średnie lipcowe maksimum to 31,8 °C, a w górach chłodniej, w Fonni na wysokości 1029 m ok. 26 °C. Fale upału z Afryki podnoszą temperaturę w dolinach i na równinach powyżej 40 °C. Rekord wyspy z 24 lipca 2023 r. (48,2 °C w Jerzu i Lotzorai w Ogliastrze) pobiła 19 lipca 2026 r. stacja w Orani koło Nuoro: 48,4 °C, wartość zatwierdzona według prasy przez regionalną agencję środowiska ARPAS [do sprawdzenia]. Lotnisko Cagliari-Elmas zanotowało 17 lipca 2026 r. 45,2 °C (stan na 2026-10). Najcieplejsze morze jest w sierpniu i na początku września (ok. 25 °C), a od czerwca do września trwa sezon kąpielowy.

Najważniejszym wiatrem jest maestrale (mistral), północno-zachodni wiatr spływający doliną Rodanu. Wieje od kilku godzin do 4–5 dni z rzędu, w porywach przekracza 100 km/h, a na zachodnim i północnym wybrzeżu podnosi wysokie fale. Latem chłodzi zachód i środek wyspy, ale wschodnie wybrzeże i okolice Cagliari leżą wtedy w zawietrznej i robi się tam goręcej. Dla baz oznacza to co innego: w Bosie dzień z mistralem to wzburzone morze i lepiej wybrać wycieczkę w głąb lądu, a w Orosei morze jest wtedy zwykle spokojne, tylko upał większy. Na plaże najlepsze są lipiec–wrzesień. Na objazdy motocyklem przyjemniejsze są maj, czerwiec i wrzesień, a październik bywa ciepły, ale dni są krótsze i wraca deszcz.

Dla lipca na motocyklu wniosek jest prosty: jeździć od świtu do ok. 11:00 i pod wieczór, a południe spędzać na plaży albo w cieniu. W głębi wyspy trzeba liczyć się z temperaturą powyżej 40 °C, a w górach Gennargentu jest o kilka stopni chłodniej. Dobrze mieć przewiewną kurtkę z siatki, dużo wody i zapas paliwa, bo w górach stacji jest mało. Od 1 czerwca do 31 października trwa okres wysokiego zagrożenia pożarowego (stan na 2026-10). Obowiązuje wtedy zakaz

rozpalania ognia na otwartym terenie, a przy pożarze drogi bywają zamykane. Przy silnym mistralu na odsłoniętych odcinkach, jak nadmorska droga Alghero-Bosa, trzeba uważać na boczne porywy.

Z CZEGO ŻYJĄ MIESZKAŃCY

- **Turystyka:** w 2024 r. hotele i kwatery zanotowały ponad 15 mln noclegów, o 9,9% więcej niż rok wcześniej. Przyjechało ponad 2 mln turystów z zagranicy, najwięcej z Niemiec (24%) i Francji (15%). Lipiec jest ulubionym miesiącem cudzoziemców, a sierpień Włochów. Ruch skupia się na wybrzeżu: ponad połowa noclegów przypada na prowincję Sassari z Gallurą i Alghero. Na tysiąc mieszkańców przypada ok. 9900 noclegów rocznie, przy średniej włoskiej ok. 7900. Poza sezonem wiele nadmorskich miejscowości pustoszeje.
- **Owce i ser:** Sardynia hoduje blisko połowę owiec we Włoszech (ok. 45% według ISMEA, stan na koniec 2022 r.) i daje blisko 70% krajowego mleka owczego. Z niego powstaje głównie pecorino romano: mimo nazwy ok. 92% tego sera robi się na Sardynii. Pasterze są uzależnieni od cen mleka. W lutym 2019 r., gdy płacono im ok. 60 eurocentów za litr, wylewali mleko na drogi i do rowów.
- **Korek:** na Sardynii rośnie większość włoskich lasów dębu korkowego i pozyskuje się tu ok. 80% krajowego korka. Ośrodkiem przetwórstwa są Calangianus i Tempio Pausania w Gallurze. Z korka powstają tam głównie korki do wina, a w 2024 r. eksport wyraźnie spadł.
- **Wino:** czerwone Cannonau z głębi wyspy i białe Vermentino. Vermentino di Gallura jest jedynym winem DOCG na Sardynii, czyli z najwyższą włoską kategorią pochodzenia (od 1996 r.).
- **Granit:** Gallura i okolice Buddusò to zagłębie granitu: różowego, szarego i grubokrystalicznego ghiandone spod Tempio. Kamieniołomy widać przy drogach na północnym wschodzie.
- **Przemysł:** największym zakładem jest rafineria Saras w Sarroch pod Cagliari (ok. 300 tys. baryłek ropy na dobę), od 2024 r. należąca do koncernu Vitol. Hutnictwo w Portovesme na południowym zachodzie upada: linię ołowiu zamknęto w 2023 r., a linię cynku Glencore 23 grudnia 2024 r. Pracę straciło ponad tysiąc osób, a przyszłość zakładu jest niepewna (stan na 2026-10).
- **Praca i wyludnianie:** bezrobocie zmienia się z sezonem turystycznym: w II kwartale 2025 r. wyniosło 11,1%, w III kwartale 8,6%, przy średniej włoskiej 5,6%. Ludność maleje o ok. 0,5% rocznie (1 562 381 mieszkańców na koniec 2024 r.). Dzietność należy do najniższych w Europie: w 2025 r. wyniosła 0,85 dziecka na kobietę, najmniej we Włoszech. Najszybciej pustoszeją małe wsie w głębi wyspy.

ZNACZENIE DZIŚ

- **Autonomia:** Sardynia ma specjalny statut autonomii, uchwalony ustawą konstytucyjną z 26 lutego 1948 r. Pierwsze wybory do parlamentu regionalnego w Cagliari odbyły się 8 maja 1949 r. Od 20 marca 2024 r. regionem kieruje Alessandra Todde (ur. 1969 w Nuoro), pierwsza kobieta na tym stanowisku (stan na 2026-10).
- **Język:** sardyński jest uznany za język mniejszości historycznej przez ustawę państwową z 1999 r. i dwie ustawy regionalne (1997, 2018). Mówi nim ok. 1 mln osób, ale UNESCO uznaje go za język zdecydowanie zagrożony, bo młode pokolenie przejmuje go coraz rzadziej. Ma dwie główne odmiany: logudorską na północy i kampidańską na południu.
- **Poligony wojskowe:** na wyspie leży ok. 65% włoskich terenów wojskowych, a wojsko zajmuje ok. 35–37 tys. ha (szacunki prasowe, różne w zależności od źródła). Największe są poligony Salto di Quirra koło Perdasdefogu w Ogliastrze (ok. 12 tys. ha na lądzie), Capo Teulada na południu i Capo Frasca nad Zatoką Oristano. Wokół nich od lat trwa spór o zdrowie mieszkańców i skażenie ziemi. Proces dowódców Quirry zakończył się w 2021 r. uniewinnieniem, a proces szefów sztabu w sprawie zniszczenia półwyspu Delta pod Teuladą w 2024 r. także bez wyroków skazujących. Podczas ćwiczeń zamyka się fragmenty morza i dróg.
- **Einstein Telescope:** podziemny detektor fal grawitacyjnych, jedna z największych planowanych inwestycji naukowych Europy. Kandydatem jest dawna kopalnia rud metali Sos Enattos koło Luli, ok. 20 km w linii prostej od Orosei, jedno z najcichszych sejsmicznie miejsc w Europie. Rywale to pogranicze Mozy i Renu (Holandia, Belgia, Niemcy) oraz Łużyce w Saksonii. Decyzja o miejscu i kształcie (jeden trójkąt albo dwa detektory w kształcie litery L, np. na Sardynii i w Saksonii) ma zapadnąć w 2027 r. We wrześniu 2026 r. w Sos Enattos zaczęto budowę laboratorium badawczego ET-SUNLab za ok. 20 mln euro (stan na 2026-10).
- **Sardinia Radio Telescope:** radioteleskop z w pełni ruchomą czaszą o średnicy 64 m koło San Basilio, na północ od Cagliari, otwarty w 2013 r. Prowadzi go włoski instytut astrofizyki INAF. Służy radioastronomii i łączności z sondami kosmicznymi Włoskiej Agencji Kosmicznej.
- **Spór o wiatraki i panele:** inwestorzy złożyli wnioski o podłączenie farm wiatrowych i słonecznych o łącznej mocy ok. 50–58 GW, a plan krajowy przewiduje dla Sardynii ok. 6,3 GW nowych źródeł do 2030 r. Wielu Sardyńczyków widzi w tym kolonializm energetyczny. Regionalną ustawę o terenach dopuszczonych pod elektrownie z grudnia 2024 r. Trybunał Konstytucyjny w grudniu 2025 r. w dużej części uchylił. Obywatelski projekt ustawy „Pratobello 24” poparło 210 729 osób, podpisy złożono w październiku 2024 r. Nazwa nawiązuje do zwycięskiego protestu pasterzy z Orgosolo z

1969 r. przeciw poligonowi na pastwiskach Pratobello (Orgosolo – karta w przewodniku). Projekt utknął w komisjach parlamentu regionalnego (stan na 2026-10) [do sprawdzenia przed wyjazdem].

- **Niebieska strefa:** w 2004 r. lekarz Gianni Pes i demograf Michel Poulain opisali skupisko długowiecznych mężczyzn w górskich wsiach prowincji Nuoro. Wsie zaznaczali na mapie niebieskim długopisem i stąd nazwa „niebieskiej strefy”. Pojęcie spopularyzował amerykański dziennikarz Dan Buettner (ur. 1960). Część badaczy kwestionuje jednak dokładność danych o wieku najstarszych mieszkańców.
- **Costa Smeralda:** 14 marca 1962 r. książę Karim Aga Chan IV (1936–2025) z partnerami założył konsorcjum, które z pasterskiego wybrzeża w gminie Arzachena zrobiło luksusowy kurort. Zabudowę zatwierdził czteroosobowy komitet architektów, a centrum Porto Cervo zaprojektował Luigi Vietti (1903–1998). Styl udaje dawną wiejską zabudowę: nieregularne dachy, granit, jałowiec i kasztan. Od 2012 r. konsorcjum kontroluje kapitał z Kataru. To symbol turystyki elitarniej i zarazem sporu o zabudowę wybrzeża.

CO ZOBACZYĆ

- **Su Nuraxi w Barumini** – największy i najlepiej zbadany zespół nuragiczny wyspy: bazaltowa wieża z XVII–XIII w. p.n.e., bastion z czterema wieżami i wioska z ok. 50 chat, odkopane w latach 1950–1957 przez urodzonego w Barumini archeologa Giovanniego Lilliu (1914–2012); na liście UNESCO od 1997 r.
- **Cagliari: dzielnica Castello i Narodowe Muzeum Archeologiczne** – pizańskie mury na wzgórzu nad zatoką, z wieżami San Pancrazio (1305) i dell'Elefante (1307), a w muzealnej Cittadella dei Musei największa kolekcja brązowych figurek nuragicznych.
- **Cabras i Giganci z Mont'e Prama** – w muzeum miejskim (Museo civico Giovanni Marongiu) stoją kamienni pięściarze, łucznicy i wojownicy wysocy na 2–2,5 m, wyorani przez rolników na półwyspie Sinis w marcu 1974 r.; ich datowanie jest sporne (od XIII do IX–VIII w. p.n.e.).
- **Tharros i plaża Is Arutas (karta w przewodniku)** – fenicko-punickie, potem rzymskie miasto na końcu półwyspu Sinis i plaża z kwarcowych ziaren w kształcie ryżu.
- **Nurag Losa (karta w przewodniku)** – trójlistny nurag z Abbasanty, którego wieża główna pochodzi z XV–XIII w. p.n.e.
- **Studnia święta Santa Cristina w Paulilatino** – 25 stopni schodzi do wody w precyzyjnie ciętej bazaltowej studni z ok. XI w. p.n.e.; według jednej z hipotez co ok. 18,6 roku Księżyc w szczycie swojego cyklu odbija się w wodzie na dnie.

- **Santu Antine w Torralbie** – „dom króla” (sa domo 'e su re) w Dolinie Nuragów: środkowa wieża zachowana do 17,5 m (pierwotnie znacznie wyższa) w trójkątnym bastionie, nazwana przez archeoastronoma Michaela Hoskina najbardziej wyrafinowaną budowlą z suchego kamienia na Ziemi.
- **Alghero (karta w przewodniku)** – katalońskie miasto w murach nad morzem, z bastionami na zachód słońca.
- **Capo Caccia i Grota Neptuna (karta w przewodniku)** – wapienny przylądek z klifami i jaskinią nad samą wodą.
- **Bosa (karta w przewodniku)** – kolorowe domy nad rzeką Temo pod zamkiem Malaspinów.
- **Zatoka Orosei: Cala Gonone i Cala Luna (karta w przewodniku)** – białe wapienne klify, grotty i plaże, do których dopływa się łodzią albo dochodzi pieszo.
- **Archipelag La Maddalena i Caprera** – granitowe wyspy na północnym krańcu wyspy, od 1994 r. park narodowy (ok. 5100 ha lądu i 15 000 ha morza), z promem z Palau; na Caprerze dom i grób Giuseppe Garibaldiego (1807–1882), który osiadł tam w 1856 r.

PEREŁKI

Przyroda

- **Gola di Gorropu (karta w przewodniku: Orientale Sarda)** – kanion rzeki Flumineddu na granicy Orgosolo i Urzulei, ze ścianami ponad 500 m i przesmykiem szerokim miejscami na 4 m; żyją tu endemity, m.in. orlik rosnący tylko w tym wąwozie i traszka sardyńska, jeden z najrzadszych płazów Europy. Dojście: ok. 4 km z przełęczy Genna Silana (z powrotem ok. 650 m podejścia) albo ok. 7 km prawie po płaskim od strony Dorgali; w lipcu tylko o świcie.
- **Flamingi w Molentargius** – park regionalny (od 1999 r., ok. 1600 ha) wśród dawnych salin między Cagliari a Quartu Sant'Elena; flamingi różowe gniazdują tu od 1993 r. i żywią się drobnymi skorupiakami (*Artemia salina*) ze słonej wody. Sól przestano tu wydobywać w 1985 r. Ptaki widać z dróg i ścieżek parku, nawet kilka minut od plaży Poetto.
- **Giara di Gesturi** – bazaltowy płaskowyż na wysokości ok. 550 m, ok. 4400 ha, powstały z wylewów lawy ok. 2 mln lat temu. Rośnie tu las dębu korkowego, a ok. 30 płytkich sezonowych stawków (*paulis*) trzyma wodę do lata. Mieszkają tu małe dzikie konie (*cavallini della Giara*), uważane za jedne z ostatnich dziko żyjących koni w Europie; ich pochodzenie jest niepewne (sprowadzone może przez Fenicjan, może obecne od neolitu).
- **Wydmy Piscinas** – na Costa Verde w gminie Arbus, wśród jednych z najwyższych ruchomych wydm Europy: do ok. 100 m wysokości, na ok. 28

km² i do 2 km w głąb lądu. Na plaży składają jaja żółwie kareta. Dojazd prowadzi przez dawne osiedla górnicze Ingurtosu i Naracauli [stan nawierzchni dojazdu do sprawdzenia].

Krajobraz

- **Tiscali** – wioska nuragiczna ukryta w ogromnym zapadlisku krasowym na szczycie góry Tiscali (518 m), w masywie Supramonte między Oliena a Dorgali. Zbudowana w XV/XIV-IX/VIII w. p.n.e., używana jeszcze w czasach rzymskich; z zewnątrz jej nie widać, wchodzi się przez szeroki otwór w skalnej ścianie. Wstęp płatny, dojście kilkugodzinnym szlakiem [czas marszu do sprawdzenia].
- **Cala Goloritzé** – zatoczka w gminie Baunei, powstała po osuwisku w 1962 r., z wapienną iglicą wysoką na 143 m i naturalnym łukiem skalnym; chroniona od 1993 r. Schodzi się tylko pieszo z płaskowyżu Golgo (ok. 470 m różnicy wysokości, ok. 1,5 h), łódzie motorowe nie mogą przybijać. Wejście jest limitowane i płatne, z rezerwacją z wyprzedzeniem (stan na 2026-10) [zasady do sprawdzenia przed wyjazdem].
- **Capo Testa** – granitowy półwysep koło Santa Teresa Gallura, połączony z lądem wąskim przesmykiem z dwiema plażami. Wiatr wyrzeźbił tu skały w fantastyczne kształty, a Rzymianie wydobywali granit wywożony do Rzymu (według jednej z hipotez także na kolumny Panteonu). Z cypla widać Korsykę: wyspy Lavezzi i biały klif Bonifacio (karta w przewodniku) po drugiej stronie cieśniny.

Architektura

- **Santa Trinita di Saccargia** – romański kościół w polach koło Codrongianos, w pasy z białego wapienia i czarnego bazaltu, z wysoką dzwonnicą. Konsekwrowany 5 października 1116 r., ufundowany według kroniki opactwa (condaghe) przez Judykę Torres Costantina I [lata życia do sprawdzenia] i jego żonę Marcusę po narodzinach syna; oddany mnichom kamedułow. W absydzie freski z końca XII w. Popularna opowieść o łaciatej krowie, od której ma pochodzić nazwa, nie ma oparcia w dokumentach: nazwa wywodzi się raczej od średniowiecznego Saccharia.
- **Romański szlak Logudoro** – ok. 35 km bocznymi drogami od Saccargii przez Ardarę (Santa Maria del Regno z ciemnego bazaltu, gdzie przysięgali władcy Torres, z ogromnym XVI-wiecznym poliptykiem w ołtarzu) do Sant'Antioco di Bisarcio koło Ozieri (dawna katedra odbudowana w 1. połowie XII w.). Od Bosy do Saccargii jest ok. 70 km (szacunkowo).
- **Castelsardo** – miasteczko na skalnym cyplu (114 m) nad zatoką Asinara, wokół zamku rodu Doria: tradycja mówi o 1102 r., wykopaliska wskazują na 2.

połowę XIII w. Nazywało się kolejno Castelgenovese, Castelaragonese (od ok. 1520 r.) i od 1767 r. Castelsardo. W zamku jest muzeum plecionkarstwa śródziemnomorskiego (koszyki plecione tu od pokoleń), niżej katedra Sant'Antonio Abate z dzwonnica pod majolikową kopułą; przy drodze do Sedini stoi trachitowa Skała Słonia (Roccia dell'Elefante). W Wielki Poniedziałek odbywa się procesja Lunissanti.

- **Castello w Cagliari** – górne miasto (Casteddu 'e susu) zbudowane przez Pizańczyków w XIII w.: wieże San Pancrazio (1305) i dell'Elefante (1307) zaprojektował Giovanni Capula [lata życia nieznane]. Katedra Santa Maria, wspominana od 1254 r., jest katedrą od 1258 r., gdy Piza zniszczyła dawną stolicę Judykatu, Santa Igie. Z tarasów bastionu Saint Remy widać zatokę, saliny i flamingi Molentargius.

Życie społeczne

- **Śpiew a tenore** – czterech mężczyzn w ciasnym kręgu: solista (boche) i chór z gardłowych głosów bassu i contra oraz mesu boche. Tradycja pasterska Barbagii i środka wyspy, śpiewana w barach, na weselach, przy strzyżu owiec, na świętach i w karnawale; teksty sięgają od dawnych poematów po emigrację i bezrobocie. Na liście niematerialnego dziedzictwa UNESCO od 2005 r. (wpis na listę reprezentatywną w 2008 r.).
- **Ulassai i Maria Lai** – wieś na prawie 800 m wśród wapiennych płaskowyżów (tacchi) Ogliastry, rodzinna wieś artystki Marii Lai (1919–2013). 8 września 1981 r. w akcji „Legarsi alla montagna” (Przywiązać się do góry) mieszkańcy połączyli domy 27-kilometrową niebieską wstążką z górą Gedili: między sąsiadami bez przyjaźni wstążka szła prosto, między przyjaciółmi wiązano węzeł, między zakochanymi kokardę. Inspiracją była miejscowa legenda o dziewczynce, która w 1861 r. przeżyła obryw skalny, idąc za niebieską nicią na niebie. Prace artystki są w muzeum Stazione dell'Arte (od 2006 r.) i na ulicach wsi; obok jaskinia Su Marmuri i wodospad Lequarci [przepływ wody w lipcu do sprawdzenia].
- **Pasterstwo i transhumancja (tràmuda)** – pasterze z Barbagii przez wieki schodzili jesienią ze stadami na zimowe pastwiska w nizinie Campidano koło Oristano i wracali dopiero latem; w tym czasie wsią, domem i wychowaniem dzieci zajmowały się kobiety. Sezonowe przepędzanie stad jako tradycja kilku krajów Europy, w tym Włoch, jest od 2023 r. na liście niematerialnego dziedzictwa UNESCO. Z siodła widać ślady tego świata: stada na drogach, kamienne szałas pasterskie, owczarnie na odludziu.
- **Stulatkowie** – górskie wsie prowincji Nuoro i Ogliastry to pierwsza opisana „niebieska strefa” długowieczności: wyróżnili ją demografowie Michel Poulain i Gianni Pes (badania 1999 i 2004). W Seulo (ok. 800 mieszkańców) w latach 1996–2016 żyło dwudziestu stulatków, a Perdasdefogu trafiło do Księgi

Guinnessa jako miejsce o największym zagęszczeniu stulatków [rok wpisu do sprawdzenia]. Wyjątkowe jest to, że stulatków mężczyzn jest tu prawie tyle samo co kobiet. Część badaczy zwraca uwagę na możliwe błędy w dokumentach wieku.

- **Murale w Orgosolo (karta w przewodniku)** – polityczne i społeczne malowidła na ścianach domów, od 1969 r. kronika walk wsi o ziemię i komentarz do spraw świata.

ŚWIĘTA I WYDARZENIA

- **Sant'Antonio Abate i pierwsze wyjście Mamuthones, Mamoiada** – 16–17 stycznia. Wieczorem 16 stycznia w całej Barbagii płoną ogniska ku czci świętego, także w Orosei (karta w przewodniku). W Mamoiadzie po raz pierwszy w roku wychodzą Mamuthones w czarnych drewnianych maskach i owczych skórach, z dzwonami krowimi na plecach, oraz Issohadores z lassami.
- **Karnawał w Mamoiadzie i Sa Sartiglia, Oristano** – niedziela i wtorek ostatkowy (w 2026 r. 15 i 17 lutego). Na Sartiglii jeździec w masce, su Componidori, który od ubrania aż do zachodu słońca nie może dotknąć ziemi, próbuje w galopie przebić szpadą zawieszoną gwiazdę. Data zależy od Wielkanocy.
- **Sant'Efisio, Cagliari** – 1–4 maja. Procesja z Cagliari do Nory, miejsca męczeństwa świętego, i z powrotem, z tysiącami uczestników w strojach ludowych. Spełnia ślubowanie miasta z 1656 r., złożone podczas zarazy, i w 2026 r. odbyła się po raz 370.
- **Santa Maria 'e Mare, Orosei (karta w przewodniku)** – zwykle ostatnia niedziela maja [do sprawdzenia]. Przystrojone kwiatami łodzie wiozą figurę Matki Bożej rzeką Cedrina do kościółka przy ujściu.
- **Cavalcata Sarda, Sassari** – niedziela w drugiej połowie maja (w 2026 r. 17 maja). Pochód grup w strojach ludowych z całej wyspy i pokazy jeźdźców, tradycja od 1899 r., gdy tak witano w Sassari parę królewską, Humberta I (1844–1900) i Małgorzatę.
- **S'Ardia de Santu Antinu, Sedilo – w lipcu**, co roku 6 i 7 lipca (6 lipca o zachodzie słońca, 7 lipca rano). Szaleńczy galop ok. 100 jeźdźców wokół sanktuarium cesarza Konstantyna Wielkiego (ok. 272–337), czczono go tu jako święty. Upamiętnia jego zwycięstwo przy Moście Mulwijskim w 312 r. Z Bosy to ok. 60 km, z Orosei ok. 100 km (szacunkowo).
- **L'Isola delle Storie, Gavoi – w lipcu**, pierwszy weekend lipca (w 2026 r. 2–5 lipca). Festiwal literacki w kamiennej wsi w Barbagii, z pisarzami z Włoch i ze świata, ok. 75 km z Orosei (szacunkowo) [daty na kolejne lata do sprawdzenia].

- **Madonna del Naufrago, Villasimius** – w lipcu, zwykle w drugiej połowie miesiąca (w 2024 r. 16–21 lipca) [do sprawdzenia]. Procesja łądzi do figury Matki Bożej zatopionej na głębokości 11 m przy wyspie Cavoli. Daleko od obu baz, na południowo-wschodnim cyplu wyspy.
- **Time in Jazz, Berchidda** – sierpień (w 2026 r. 8–16 sierpnia, część koncertów już w czerwcu). Festiwal jazzowy trębacza Paola Fresu (ur. 1961) w jego rodzinnej wsi i okolicznych miejscowościach Gallury.
- **I Candelieri (Faradda di li Candareri), Sassari** – 14 sierpnia. Cechy rzemieślnicze w tańcu znoszą ulicami ogromne drewniane „świece”, spełniając ślubowanie z czasu zarazy. Od 2013 r. na liście niematerialnego dziedzictwa UNESCO razem z innymi włoskimi procesjami wielkich konstrukcji noszonych na ramionach.
- **Festa del Redentore, Nuoro** – ostatni tydzień sierpnia (w 2026 r. 22–29 sierpnia). Wielki pochód strojów ludowych w niedzielę i pielgrzymka 29 sierpnia na Monte Ortobene, do brązowego posągu Chrystusa ustawionego w 1901 r.
- **Corsa degli Scalzi, Cabras, i Regnos Altos, Bosa** – wrzesień. Pierwszy weekend września setki boso biegnących mężczyzn niosą figurę Zbawiciela z Cabras do San Salvatore di Sinis, niedaleko Tharros (karta w przewodniku). Upamiętniają ocalenie figury przed piratami w 1619 r. W drugi weekend września Bosa (karta w przewodniku) święci Matkę Bożą z Regnos Altos: mieszkańcy dzielnicy Sa Costa ustawiają na ulicach ukwiecone ołtarzyki.

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- **Pane carasau:** cienkie jak papier, chrupiące placki pasterzy, które wytrzymują miesiące; skropione oliwą i posolone to pane guttiau.
- **Porceddu:** prosię pieczone powoli na rożnie nad ogniem z drewna i mirtu, danie świąt i pasterskich obiadów.
- **Culurgiones i malloreddus:** pierożki z ziemniakami, pecorino i miętą, zawijane jak kłos, oraz drobne kluseczki z szafranem.
- **Pecorino sardo i fiore sardo:** sery z mleka owczego; casu marzu z żywymi larwami to lokalna osobliwość, oficjalnie zakazana w handlu.
- **Seadas:** smażony pieróg z serem, polany miodem, często gorzkim miodem z chrusciny (corbezzolo).
- **Napoje:** czerwone wino Cannonau, białe Vermentino, likier z mirtu (mirto) na koniec posiłku.
- **Święta:** w maju procesja Sant'Efisio w Cagliari, w lipcu gonitwa S'Ardia w Sedilo, w sierpniu Redentore w Nuoro i Candelieri w Sassari [daty do sprawdzenia]; karnawały w głębi wyspy z maskami Mamuthones i Issohadores.

- **Śpiew a tenore:** cztery męskie głosy, w tym gardłowy bassu, naśladujące dźwięki pastwisk; od 2005 r. na liście niematerialnego dziedzictwa UNESCO.

W LITERATURZE

- **Herodot (ok. 484 - ok. 425 p.n.e.)** – nazywa Sardo (Sardynię) „największą ze wszystkich wysp”, choć w rzeczywistości nieco większa jest Sycylia. W księdze I „Dziejów” opowiada o radzie Biasa z Prieny (VI w. p.n.e., jeden z siedmiu mędrców): po podboju Jonii przez Persów Jonowie mieli wspólnie popłynąć na Sardinie i założyć tam jedno miasto dla wszystkich, bo tylko tak zachowają wolność. Nie posłuchali. W księgach V i VI Histiajos z Miletu obiecuje królowi Dariuszowi, że uczyni „Sardo, największą wyspę” jego trybutariuszem, a w księdze VII wśród najemników Kartaginy pod Himerą (480 p.n.e.) są Sardyńczycy. Wyspa jest u Herodota krainą obietnicy na dalekim zachodzie.
- **Arystoteles (384-322 p.n.e.)** – w „Fizyce” (IV 11), w wywodzie o naturze czasu, przywołuje sardyński mit o ludziach, którzy „śpią przy herosach”: po przebudzeniu nie czują, że minął jakiś czas, bo łączą dawne „teraz” z obecnym. Późniejsi komentatorzy (Filoponos, Symplicjusz) pisali o kilkudniowym śnie przy grobach herosów. Od pracy Raffaele Pettazzoniego z 1912 r. część badaczy łączy to z rytuałem inkubacji przy nuragicznych grobowcach gigantów, ale to interpretacja, nie pewnik.
- **Pauzaniusz (ok. 110 - ok. 180 n.e.)** – w X księdze „Wędrowki po Helladzie” opisuje w Delfach brązowy posąg Sardosa, dar mieszkańców wyspy, i robi długą dygresję o Sardynii, „bo Grecy mało o niej wiedzą”. Grecy nazywali ją Ichnussa, bo jej kształt przypomina ślad stopy (ichnos). Pauzaniusz wylicza kolejnych przybyszów: Libijczyków pod wodzą Sardosa, od którego wyspa wzięła nazwę, Aristajosa, Iberów z Noraksem, założycielem Nory, „pierwszego miasta na wyspie”, Iolaosa z Tespijczykami i Ateńczykami, założyciela Olbii, Trojan uciekłych w góry (Ilienses), Korsykanów i Kartagińczyków. Notuje też, że na wyspie nie ma węży jadowitych ani wilków, a jedno ziele, podobne do selera, zabija śmiechem. Stąd według niego „śmiech sardoński”.
- **Dante Alighieri (1265-1321)** – w „Czyśćcu” Barbagia jest miarą dzikości obyczajów (cytat w karcie Orgosolo, karta w przewodniku). W „Piekło” (XXII) wśród przekupnych urzędników siedzą brat Gomita z Gallury i Michel Zanche z Logudoro, którym „nie męczą się języki”, gdy mówią o Sardynii. W pieśni XXVI Odyseusz w ostatniej podróży mija „wyspę Sardów”.
- **Honoré de Balzac (1799-1850)** – listy do Eweliny Hańskiej z wiosny 1838 r. to jedna z pierwszych relacji z podróży przez wyspę: pustkowia, długie dni w siodle, bieda wsi i przepych strojów (szczegóły w sekcji „Postacie”).
- **Grazia Deledda (1871-1936)** – urodzona w Nuoro, Nagroda Nobla za 1926 r. (wręczona w 1927 r.), pierwsza Włoszka z literackim Noblem. Pisała po

włosku o Barbagii i Baronii: „Elias Portolu” (1903), „Cenere” (1904), „Canne al vento” (1913, akcja w Galtellì, karta w przewodniku), „La madre” (1920). Jej dom rodzinny w dzielnicy Santu Predu w Nuoro jest muzeum, a od 1959 r. spoczywa w kościele Madonna della Solitudine u stóp Monte Ortobene.

- **D. H. Lawrence (1885-1930)** – w styczniu 1921 r. z żoną Friedą („q-b”, królowa pszczół) przyплыł z Palermo do Cagliari i przejechał wyspę: koleją wąskotorową przez Mandas do Sorgono, autobusem do Nuoro, gdzie myślał o Deleddzie, a potem wzdłuż wschodniego wybrzeża przez Orosei (karta w przewodniku) i Siniscolę do Terranovy (dziś Olbia) i promem do Civitavecchii. Z tej podróży powstało „Sea and Sardinia” (Nowy Jork 1921, z ilustracjami Jana Juty; frontispis przedstawia Orosei). Orosei zachwyciło go placem i migdałowcami w kwiatkach, choć nikt nie chciał mu sprzedać chleba. Słynne zdanie o miejscu „poza czasem i historią” dotyczy Cagliari, które przypomniło mu Malte.
- **Pisarze XX i XXI w.** – Salvatore Satta (1902-1975), prawnik z Nuoro, w „Il giorno del giudizio” (wyd. pośmiertnie 1977) odtworzył Nuoro z przełomu XIX i XX w. Gavino Ledda (ur. 1938 w Siligo), pasterz, który nauczył się czytać dopiero w wojsku, a potem został językoznawcą, opisał w „Padre padrone” (1975) surowe dzieciństwo na pastwisku; film braci Taviani (1977) dostał Złotą Palmę w Cannes. Sergio Atzeni (1952-1995) w „Passavamo sulla terra leggeri” (1996) opowiedział historię Sardyńczyków od mitycznych początków do klęski Arborei pod Sanluri w 1409 r. Michela Murgia (1972-2023) z Cabras w „Accabadorze” (2009, Premio Campiello 2010) wróciła do postaci kobiety, która w sardyńskiej wsi pomagała umrzeć cierpiącym.

Sardynia, która nie przypomina żadnego innego miejsca. Sardynia, która nie ma historii,

daty, rasy ani niczego do zaoferowania. Niech będzie Sardynia.

Podobno ani Rzymianie, ani Fenicjanie, ani Grecy, ani Arabowie nigdy Sardynii nie podbili.

Leży na zewnątrz – poza obiegiem cywilizacji. Jak kraj Basków.

Owszem, jest teraz włoska, ma swoje koleje i autobusy.

Ale wciąż istnieje Sardynia niezdobyta.

— D. H. Lawrence, „Sea and Sardinia” rozdz. I · przekład własny · tekst oryginalny

Sardinia, which is like nowhere. Sardinia, which has no history,
no date, no race, no offering. Let it be Sardinia.

They say neither Romans nor Phoenicians, Greeks nor Arabs ever subdued Sardinia.

It lies outside; outside the circuit of civilisation. Like the Basque lands.

Sure enough, it is Italian now, with its railways and its motor-omnibuses.

But there is an uncaptured Sardinia still.

Choć Jonowie byli pogiębieni, nadal zbierali się w Panionion. Słyszę, że Bias z Prieny dał im wtedy radę najpożyteczniejszą: gdyby go usłuchali, mogliby być najszczęśliwsiymi z Hellenów. Radził, by Jonowie wyruszyli wspólną flotą, popłynęli na Sardinie i założyli tam jedno miasto wszystkich Jonów. Tak, wolni od niewoli, żyliby szczęśliwie, mając największą ze wszystkich wysp i panując nad innymi.

Gdyby zaś zostali w Jonii, nie widział – jak mówił – by mieli jeszcze być wolni.

— Herodot, „Dzieje” I 170 · przekład własny · tekst oryginalny

κεκακωμένων δὲ Ἴωνων καὶ συλλεγομένων οὐδὲν ἦσσαν ἐς τὸ Πανιώνιον, πυνθάνομαι γνῶμην Βίαντα ἄνδρα Πριηνέα ἀποδέξασθαι Ἴωσι χρησιμωτάτην, τῇ εἰ ἐπίθοντο, παρῆχε ἄν σφι εὐδαιμονέειν Ἑλλήνων μάλιστα· ὃς ἐκέλευε κοινῶ στόλῳ Ἴωνας ἀερεθέντας πλέειν ἐς Σαρδῶν καὶ ἔπειτα πόλιν μίαν κτίζειν πάντων Ἴωνων, καὶ οὕτω ἀπαλαχθέντας σφέας δουλοσύνης εὐδαιμονήσειν, νήσων τε ἀπασέων μεγίστην νεμομένους καὶ ἄρχοντας ἄλλων· μένουσι δέ σφι ἐν τῇ Ἰωνίῃ οὐκ ἔφη ἐνορᾶν ἐλευθερίην ἔτι ἐσομένην.

DRUGI MOTOCYKLOWE

Odległości z bazy i długości odcinków są szacunkowe (planer tras, stan na 2026-10). Numery dróg według OpenStreetMap.

- **SS125 Orientale Sarda: Dorgali – Genna Silana – Baunei (karta w przewodniku)** – ok. 48 km wśród wapiennych gór Supramonte, z przełęczą Genna Silana (ok. 1017 m) nad kanionem Gorropu; długie łuki i serpentyny, dobry asfalt, prawie bez wiosek. Z Baunei można podjechać na płaskowyż Golgo (zejście do Cala Goloritzé). Z Orosei do Dorgali ok. 20 km. Ostatnie tankowanie w Dorgali.
- **SP105 i SP106 Alghero – Bosa** – ok. 44 km (w wielu przewodnikach jako SP49, dziś w OSM: SP105 od Alghero, SP106 do Bosy) nad klifami bez zabudowy, z punktami widokowymi nad morzem. Za Capo Marargiu, wulkanicznym cyplem na północ od Bosy, krążą sępy płowe z jedynej rodzimej kolonii we Włoszech (Costa dei Grifoni); ok. 7 km przed Bosą mija się wieżę Torre Argentina. Po drodze nie ma wsi, stacji ani cienia.
- **SP71 Costa del Sud: Chia – Porto di Teulada** – ok. 25 km nad południowym wybrzeżem: zatoczki Tuerredda i Cala Teuradda, przylądku Spartivento i Malfatano, wieże strażnicze; droga raz wspina się nad morze, raz odchodzi w głąb lądu. Dalej na zachód leży zamknięty poligon Capo Teulada. Daleko od obu baz (z Bosy ok. 205 km, z Orosei ok. 265 km w jedną stronę), więc to raczej odcinek na drogę powrotną do promu w Cagliari albo na osobny dzień.

- **SS389 i stara droga przez Arcu Correboi (Gennargentu)** – z Nuoro przez Mamoiadę do Fonni (ok. 1000 m) szybką SS389, dalej SP69 przez płaskowyż Pratobello i starą drogą (dziś SP ex SS389) przez przełęcz Arcu Correboi, ok. 1246 m, najwyższą asfaltową przełęcz wyspy, w dół do Villagrande Strisaili. Odcinek Fonni – Villagrande ok. 43 km. Nowa SS389var omija przełęcz tunelem (ok. 1,9 km), więc stara droga jest pusta, ale nawierzchnia bywa słaba [stan do sprawdzenia]. Z Orosei do Fonni ok. 70 km.
- **Arbatax – Jerzu – Ulassai i pętla po Tacchi d'Ogliastru** – ok. 40 km z wybrzeża w głąb: SS125 na południe od Tortoli, potem stara ex SS125 i SP11 „di Genna Cresia” pod górę do Jerzu, wsi wina Cannonau, i Ulassai na skraju wapiennych stołowych gór. Powrót można poprowadzić przez Osini i Gairo do SS198 i Lanusei. Z Orosei do Ulassai ok. 120 km, więc to przejażdżka na cały ranek w pojedynkę.
- **Wybrzeże Gallury** – SP90 z Castelsardo przez Valledorię i Isola Rossa w stronę Santa Teresa Gallura (ok. 80 km, z tego ok. 52 km SP90) wzdłuż granitowego wybrzeża; dalej SS133bis Santa Teresa – Palau (ok. 24 km) i, po krótkim promie z Palau, widokowe drogi SP53, SP114 i SP91 na wyspie La Maddalena. Z Bosa do Castelsardo ok. 130 km. W lipcu okolice Costa Smeralda i Palau są zatłoczone; najlepiej jechać rano.

Uwagi na wszystkie drogi:

- **Zwierzęta na jezdni:** krowy, owce, kozy i półdzikie świnie, za zakrętem i o każdej porze; dziki zwłaszcza o zmierzchu. Policja drogowa w Nuoro wymienia walęsające się zwierzęta jako stałe zagrożenie na drogach prowincji.
- **Upał:** w lipcu na nizinach i w dolinach w głębi wyspy temperatura przekracza czasem 40°C, gdy napływa powietrze znad Sahary. Jeździć rano, mieć wodę, w górach wieczorem bywa chłodno.
- **Wiatr i pożary:** mistral latem wieje ponad 100 km/h, szarpie motocyklem na odkrytych klifach i podsyca pożary; drogi bywają wtedy zamykane [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- **Tankowanie w górach:** w Barbagii, Ogliastrze i na Supramonte stacji jest mało; tankować do pełna w większych miejscowościach (Dorgali, Nuoro, Lanusei, Tortoli, Bosa, Alghero). Wiele stacji w nocy i w niedziele działa tylko jako samoobsługowe automaty [do sprawdzenia].

CO WIDAĆ Z SIODŁA

- **Nuragi:** stożki z ogromnych kamieni na wzgórzach przy drodze, często na polach między owcami; brązowe tablice z napisem nuraghe wskazują większe.
- **Dęby korkowe:** pnie obdarte z kory do wysokości człowieka, rdzawe po świeżym zdarciu; korek zdejmują się co ok. 10 lat.

- **Czerwone domy przy drogach:** dawne domy drogowców (case cantoniere) państwowego zarządu dróg, dziś często opuszczone albo zamienione na bary.
- **Znaki z dziurami po śrutach:** w głębi wyspy wiele tablic drogowych jest przestrzelonych; to stary, ponury żart myśliwych, a nie znak zagrożenia.
- **Zwierzęta na jezdni:** owce, kozy, krowy i półdzikie świnie, zwłaszcza w górach i za zakrętami; trzeba się z nimi liczyć o każdej porze.
- **Wieże strażnicze na wybrzeżu:** okrągłe wieże z XVI-XVII w., postawione za Hiszpanów przeciw piratom z Afryki.
- **Murki z kamienia (muretti a secco):** granice pastwisk układane bez zaprawy, ciągnące się kilometrami po wzgórzach.

Źródła: 248 adresów – lista w rozdziale „Źródła i licencje”.

Dojazd motocyklem: Alpy, Korsyka

Corse / Corsica (Korsyka)

Fot. Olivier Dugornay, [CC BY 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Stolica	Ajaccio
Powierzchnia	ok. 8700 km ²
Ludność	ok. 350 tys.
Status	wspólnota terytorialna o szczególnym statusie (Collectivité de Corse)
Języki	francuski i korsykański (corsu), bliski tokańskiemu
Najwyższy szczyt	Monte Cinto, 2706 m
Historia	Republika Korsykańska Pasquale Paolego 1755–1769; Napoleon urodzony w Ajaccio w 1769 r.

O REGIONIE

Korsykę nazywa się „górami na morzu”: na wyspie trzy razy mniejszej od Sardynii wznoszą się dziesiątki szczytów powyżej 2000 m [do sprawdzenia], a z najwyższego, Monte Cinto, do morza jest zaledwie kilkadziesiąt kilometrów. Zachód to granit: czerwone urwiska, fiordowe zatoki i Calanche de Piana. Północny wschód, z półwyspem Cap Corse, to łupki i zielone wzgórza, a na samym południu stoi wapienny klif Bonifacio. W głębi rosną lasy sosny korsykańskiej, kasztanowce i wszechobecna makia, której zapach czuć z siodła.

Przez wieki wyspą rządziła Piza, a od XIII w. Genua, która otoczyła wybrzeże pierścieniem kamiennych wież strażniczych przeciw piratom. W XVIII w. Korsykanie zbuntowali się przeciw Genui, a w 1755 r. Pasquale Paoli ogłosił niepodległą Republikę Korsykańską z konstytucją, którą podziwiali oświeceniowi myśliciele, od Rousseau po Amerykanów walczących o niepodległość. W 1768 r. Genua sprzedała prawa do wyspy

Francji, a rok później Francuzi rozbili wojska Paolego pod Ponte Novu. W tym samym 1769 r. w Ajaccio urodził się Napoleon Bonaparte, syn korsykańskiego szlachcica, który wcześniej walczył u boku Paolego.

Korsyka pozostała francuska, ale zachowała silne poczucie odrębności. Korsykański (corsu) jest językiem bliskim tokańskiemu, a dwujęzyczne tablice z przekreślonymi francuskimi nazwami są stałym widokiem. Od lat 70. XX w. działał tu zbrojny ruch narodowy; dziś spór toczy się głównie o autonomię. Wyspa żyje z turystyki, hodowli świń i owiec, wina i kasztanów.

Korsyka z satelity: góry od Cap Corse po Bavelle, na wschodzie równina wybrzeża. Fot. autor nieznany, [Public domain](#), [Wikimedia Commons](#)

KUCHNIA I ZWYCZAJE

- **Wędliny z półdzikich świń:** figatellu (kiełbasa z wątróbki), lonzu, coppa i prisuttu; świnie żywią się kasztanami i żołędziami.
- **Brocciu:** świeży ser z serwatki owczej albo koziej, do omletów, pierogów i ciasta fiadone.
- **Kasztany:** mąka kasztanowa do polenty (pulenda), ciastek, a nawet piwa.
- **Wino:** Patrimonio, Ajaccio i Sartène; na aperitif Cap Corse.
- **Polifonia:** męskie śpiewy wielogłosowe (paghjella), od 2009 r. na liście UNESCO dziedzictwa wymagającego pilnej ochrony.

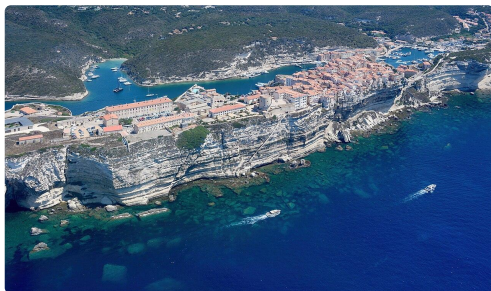
CO WIDAĆ Z SIODŁA

- **Wieże genueńskie:** okrągłe albo kwadratowe kamienne wieże na cyplach, z XVI w.; zachowało się ich kilkadziesiąt.
- **Przestrzelone i zamalowane tablice:** dwujęzyczne znaki drogowe z zamalowaną nazwą francuską, czasem z dziurami po kulach.

- **Świnie i krowy na drodze:** półdzikie zwierzęta pasą się swobodnie, także na przełęczach i za zakrętami.
- **Wioski na grzbietach:** kamienne domy z łupka albo granitu, przyklejone do zboczy wysoko nad wybrzeżem, z kościołem i dzwonnica.
- **Makia:** gęste zarośla z mirtem, czystkiem, rozmarynem i drzewem truskawkowym; latem pachnie żywicą.

Źródła: fr.wikipedia.org/wiki/Corse, en.wikipedia.org/wiki/Corsica, en.wikipedia.org/wiki/Corsican_Republic, en.wikipedia.org/wiki/Pasquale_Paoli, [en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_Versailles_\(1768\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_Versailles_(1768)), en.wikipedia.org/wiki/Genoese_towers_in_Corsica, en.wikipedia.org/wiki/Corsican_language

Bonifacio (Bunifaziu)

Fot. Carsten Steger, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	miasteczko, twierdza, wybrzeże, mitologia
Czas	pół dnia
Wstęp	stare miasto bez opłat; Schody Króla Aragonii i rejsy łodzią płatne [do sprawdzenia]
Klif	biały wapień, ok. 60–70 m nad morzem
Historia	twierdza genueńska od 1195 r.; oblężenie przez Alfonsa V Aragońskiego w 1420 r.
Cieśnina	Bouches de Bonifacio, ok. 11 km do Sardynii
Prom	do Santa Teresa di Gallura, ok. 50 min

Skał niebotycznych ściana przystań tę zamyka
 I tylko wąskim wniściem okręt się przemyka;
 Gdyż dwie skały ogromne z dwóch stron w morze wbiegły.
 Tam zawinęły nawy i przystań zaległy
 Jedna tuż obok drugiej linami do lądu
 Przywiązane; gdyż nigdy niebywa tam prądu
 Wełn wielkich albo małych; wody gładko stoją.

— Homer, „Odyseja” X 87–94 · przeł. [Lucjan Siemieński \(1873\)](#)

NA MIEJSCU

- Spacer po murach i uliczkach górnego miasta (Haute Ville), z kościołem Sainte-Marie-Majeure i widokiem z bastionu.
- Schody Króla Aragonii w klifie i ścieżka nad urwiskiem w stronę latarni Pertusato z widokiem na Sardinie.
- Rejs łodzią pod klif i do grot morskich (np. Sdragonato) [do sprawdzenia].

RYS HISTORYCZNY

Bonifacio stoi na wąskim cyplu białego wapienia, który od strony morza opada pionowym klifem, a od lądu chroni go głęboki fiord z portem. Domy starego miasta stoją na samej krawędzi, niektóre nad wymytą przez fale pustką. Nazwa

pochodzi od Bonifacego, markiza Toskanii, który w 828 r. miał tu postawić zamek po wyprawie przeciw Saracenom. W 1195 r. miasto zajęła Genua i przez ponad trzy stulecia trzymała je jako twierdzę strzegącą cieśniny między Korsyką a Sycylią.

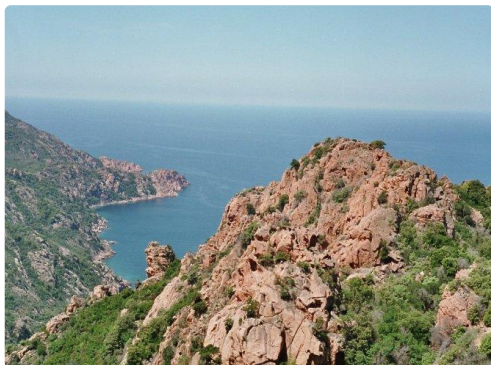
Najsłynniejszy epizod to oblężenie z 1420 r., gdy król Aragonii Alfons V próbował zdobyć Bonifacio, by panować nad cieśniną. Według legendy jego żołnierze w jedną noc wykuli w klifie schody z morza na górę, by zaskoczyć obrońców. Dziś te Schody Króla Aragonii (Escalier du Roi d'Aragon), 187 stopni w skale, można przejść. Historycy uważają, że to raczej dawne zejście do źródła wody, a oblężenie zakończyło się odsieczą z Genui. Bonifacio zostało francuskie razem z resztą Korsyki w 1768 r.

Część badaczy, od XIX w., widziała w porcie Bonifacio przystań Lestrygonów z X pieśni „Odysei”: zatokę zamkniętą wysokimi skałami z wąskim wejściem, w której olbrzymy-ludożercy zatopili statki Odyseusza głazami zrzucanymi z urwisk. To jedna z wielu hipotez lokalizacji homeryckich, ale kształt fiordu pasuje do opisu zaskakująco dobrze.

Praktycznie. Prom do Santa Teresa di Gallura odpływa z portu u stóp miasta, rejs trwa ok. 50 min; w lipcu warto mieć rezerwację z motocyklem [rozkład i armatorzy do sprawdzenia przed wyjazdem]. Na górne miasto można wjechać motocyklem tylko w ograniczonym zakresie; najprościej zostawić go przy porcie i wejść pieszo. Z Santa Teresy do Orosei jest ok. 150 km, do Bosa ok. 170 km (szacunkowo).

Źródła: fr.wikipedia.org/wiki/Bonifacio, en.wikipedia.org/wiki/Bonifacio,_Corse-du-Sud, fr.wikipedia.org/wiki/Escalier_du_roi_d%27Aragon
41.38806, 9.16056 ([wikidata:Q204051](https://www.wikidata.org/wiki/Q204051))

Calanche de Piana (Calanchi di Piana)

Fot. Markus Schweiss, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	geologia, wybrzeże, droga motocyklowa, widok
Czas	1–2 h
Wstęp	bez opłat
UNESCO	od 1983 r., razem z Zatoką Porto, rezerwatem Scandola i Girolatą
Skała	czerwony granit wymodelowany przez wiatr i wodę (tafoni)
Droga	D81 między Piana a Porto, wąska, nad urwiskiem

NA MIEJSCU

- Przejazd D81 z zatrzymaniem w zatoczkach przy drodze; kilka krótkich ścieżek prowadzi między skały (np. do „Głowy Psa”).
- Wioska Piana z tarasem nad zatoką.
- Porto: genueńska wieża na skale u ujścia rzeki i rejsy łodzią do rezerwatu Scandola.

O MIEJSCU

Calanche to labirynt czerwonych i różowych skał granitowych, które spadają kilkaset metrów do Zatoki Porto na zachodnim wybrzeżu Korsyki. Granit powstał z magmy zastygłej głęboko pod ziemią ok. 250–300 mln lat temu, a potem został wypiętrzony. Wiatr, sól i deszcz wydrążyły w nim nisze, okna i dziwaczne kształty, w których miejscowi widzą głowę psa, orła czy biskupa. Takie dziurawe formy geolodzy nazywają tafoni, od korsykańskiego słowa oznaczającego dziury.

W 1983 r. Calanche razem z Zatoką Porto, wioską Girolata i rezerwatem przyrody Scandola zostały wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO jako wyjątkowy krajobraz i ekosystem morski. Według miejscowej legendy skały to dzieło diabła, który w gniewie na odrzucenie przez pasterkę zamienił okolicę w kamień, a Bóg odpowiedział, rzeźbiąc w nim postać Matki Boskiej (Madonna de Calanche) [legenda w kilku wersjach].

Przez sam środek skał biegnie droga D81 z Piany do Porto, kilkanaście kilometrów wąskiej szosy na skalnej półce, z murkiem nad przepaścią i widokiem na zatokę. To jeden z najbardziej widowiskowych odcinków na Korsyce, najpiękniejszy pod wieczór, gdy zachodzące słońce zapala granit na czerwono.

Praktycznie. Droga jest bardzo wąska, a w sezonie mijają się na niej autokary i kampery; na motocyklu łatwiej, ale trzeba uważać na zatrzymujące się auta. Parkingów jest niewiele. Najlepiej przejechać rano albo pod wieczór i zanoć w Porto albo Pianie.

Źródła: whc.unesco.org/en/list/258, fr.wikipedia.org/wiki/Calanques_de_Piana, en.wikipedia.org/wiki/Calanques_de_Piana

42.32519, 8.62883 ([wikidata:Q1026237](https://www.wikidata.org/wiki/Q1026237))

Col de Bavella (Bocca di Bavedda)

Fot. goooder, <https://www.flickr.com/photos/goooder/>, [CC BY-SA 2.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	przełęcz, góry, droga motocyklowa, widok
Czas	1 h
Wstęp	bez opłat
Wys.	ok. 1218 m n.p.m.
Szczyty	Aiguilles de Bavella, granitowe iglice
Droga	D268 z Solenzary na wschodnim wybrzeżu przez przełęcz do Zonzy

NA MIEJSCU

- Punkt widokowy przy figurze Matki Boskiej na samej przełęczy.
- Krótki spacer w stronę iglic albo do skalnego okna Trou de la Bombe (ok. 1 h w jedną stronę) [do sprawdzenia].
- Kąpiel w naturalnych basenach rzeki Solenzara poniżej przełęczy.

O MIEJSCU

Bavella to przełęcz w górach południowej Korsyki, pod postrzępionymi granitowymi iglicami Aiguilles de Bavella, które z daleka wyglądają jak zęby piły. Granit ma tu odcień rdzawy i różowy, a między skałami rosną sosny korsykańskie (laricio), wysokie, proste drzewa, które żeglarze Genui i Francji cenili na maszty. Wiele z nich jest powykęcanych przez wiatr i pożary.

Na przełęcz prowadzi z Solenzary na wschodnim wybrzeżu droga D268: ok. 30 km zakrętów w dolinie rzeki Solenzara, z kamiennymi mostkami i naturalnymi basenami w rzece, w których latem kąpią się miejscowi. Za przełęczą droga zjeżdża do górskiej wioski Zonza i dalej w stronę Porto-Vecchio albo Sartène. Przez przełęcz przechodzi też GR20, najsłynniejszy i najtrudniejszy szlak pieszy Korsyki.

Na samej przełęczy stoi figura Matki Boskiej Śnieżnej (Notre-Dame-des-Neiges), kilka kamiennych domków i barów, a wokół pasą się półdzikie świnie i krowy, które spokojnie wychodzą na drogę.

Praktycznie. Droga D268 jest wąska i kręta; trzeba uważać na zwierzęta na jezdni i wolno jadące auta turystów. W lipcu w południe przełęcz bywa

zatłoczona, rano jest pusto. Na trasie z Bastii do Bonifacio to dobry objazd gór zamiast nadmorskiej drogi T10.

Źródła: fr.wikipedia.org/wiki/Col_de_Bavella, en.wikipedia.org/wiki/Col_de_Bavella
41.79580, 9.22472 ([wikidata:Q1107323](https://www.wikidata.org/wiki/Q1107323))

Tremosine: Strada della Forra

Fot. Il sottoscritto, [Public domain](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	droga motocyklowa, kanion, inżynieria
Czas	30 min (przejazd z postojami)
Wstęp	bez opłat
Droga	SP38 z brzegu Jeziora Garda do Pieve di Tremosine, ok. 6 km
Budowa	wykuta w skale w latach 1908–1913
Film	pościg z filmu o Bondzie „007 Quantum of Solace” (2008)

O MIEJSCU

Tremosine to płaskowyż wiszący kilkaset metrów nad zachodnim brzegiem Jeziora Garda. Przez wieki wioski na górze łączyły z jeziorem tylko strome ścieżki mułów, a towary przewożono łodziami. Na początku XX w. postanowiono wykuć drogę wąwozem potoku Brasa, który przeciął skalną ścianę. Prace trwały od 1908 do 1913 r. i prowadzono je w dużej części ręcznie i z użyciem materiałów wybuchowych; robotnicy pracowali zawieszani na linach nad przepaścią [daty do sprawdzenia].

Efekt to jedna z najbardziej niezwykłych dróg Europy. Szosa wspina się serpentynami w szczelinie tak wąskiej, że ściany niemal się stykają nad głową, przechodzi przez krótkie tunele i półki wykute w skale, a z mostków widać spieniony potok w dole. Często powtarza się, że Winston Churchill nazwał ją „ósmym cudem świata”, ale to anegdota bez pewnego źródła. Pewne jest za to kino: w 2008 r. nakręcono tu otwierający pościg z filmu „007 Quantum of Solace”.

Na górze droga wychodzi na łąki i wioski Tremosine z tarasem widokowym nad jeziorem w Pieve, a dalej można jechać przez płaskowyż do Tignale albo wrócić nad wodę słynną Gardesaną z tunelami nad brzegiem.

NA MIEJSCU

- Przejazd w górę, od strony jeziora: najpierw wąwóz, potem widok na Garda.

- Taras widokowy w Pieve di Tremosine nad urwiskiem.
- Gardesana Occidentale (SS45bis) z tunelami wzdłuż brzegu jeziora.

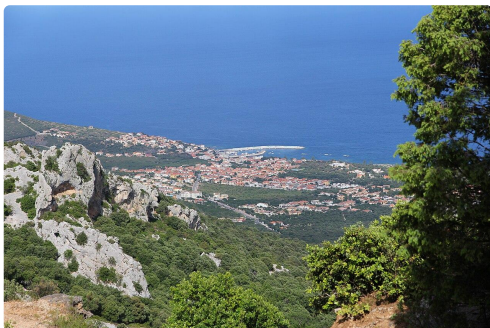
Praktycznie. Droga jest wąska, miejscami jednopasmowa, z ostrymi nawrotami; w sezonie jeżdżą nią autobusy i kampery, więc przejazd bywa powolny. Najspokojniej wcześniej rano. Odcinek pasuje do wariantu dojazdu przez Alpy, w drodze z Dolomitów w stronę Apeninów i Livorno.

Źródła: it.wikipedia.org/wiki/Strada_della_Forra, en.wikipedia.org/wiki/Strada_della_Forra
45.76444, 10.75750 ([wikidata:Q117837239](https://www.wikidata.org/wiki/Q117837239))

Baza wschodnia: Orosei

Cala Gonone i Cala Luna

Fot. Gianni Careddu, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ wybrzeże, plaża, jaskinia

Czas dzień

Wstęp rejs łodzią do Cala Luna i grot płatny [do sprawdzenia]

Dojazd z Dorgali przez tunel pod Monte Bardia i serpentyny do morza

Cala Luna plaża z grotami w wapiennym klifie, dostępna łodzią albo pieszo

Grota Grotta del Bue Marino, ostatnie schronienie mniszek śródziemnomorskiej na Sardynii

Cala Luna: jasny żwir, turkusowa woda i grotty u podnóża wapiennego klifu. Fot. Io, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Rejs łodzią z portu w Cala Gonone wzdłuż klifów do Cala Luna (i dalej, np. do Cala Mariolu), z kąpielą; łodzie w sezonie kursują co godzinę [do sprawdzenia].
- Zwiedzanie Grotta del Bue Marino z przewodnikiem, wejście od morza.

- Wieczorem promenada i kolacja z rybą w Cala Gonone albo na tarasie w Dorgali.

O MIEJSCU

Cala Gonone to nadmorska osada gminy Dorgali, wciśnięta między wapienne góry Supramonte a Zatokę Orosei. Jeszcze w połowie XX w. była tylko przystanią rybaków, do której schodziło się ścieżką. Drogę z Dorgali przebito przez górę Bardia tunelem, a z jego wylotu otwiera się nagle widok na zatokę z serpentynami zjeżdżającymi do morza; już sam ten zjazd jest powodem, by tu przyjechać.

Na południe od Cala Gonone ciągnie się kilkadziesiąt kilometrów klifów bez żadnej drogi. Ukryte w nich zatoki są dostępne tylko od morza albo pieszo, szlakami przez makię. Najbardziej znana jest Cala Luna: łuk jasnego żwiru i piasku między klifem a ujściem strumienia, z rzędem grot wymytych w wapieniu, w których można schronić się przed słońcem. W 1974 r. kręcono tu sceny filmu Liny Wertmüller „Travolti da un insolito destino nell'azzurro mare d'agosto”, o rozbitkach na bezludnej wyspie [do sprawdzenia].

Przy brzegu otwiera się też Grotta del Bue Marino, kilkukilometrowy system krasowych korytarzy z jeziorkami słodkiej i słonej wody. Nazwa („grota wołu morskiego”) pochodzi od mniszki śródziemnomorskiej, foki, która jeszcze w XX w. rodziła tu młode; ostatnie obserwacje na Sardynii pochodzą z lat 80. [do sprawdzenia]. W grocie zachowały się także ryty z epoki neolitu.

Praktycznie. Z Orosei do Cala Gonone jest ok. 30 km (ok. 40 minut, szacunkowo) przez Dorgali. Motocykl zostaje na parkingu przy porcie; w sierpniu bywa tłoczno, w pierwszej połowie lipca spokojniej. Bilety na łodzie warto kupić rano. Pieszko do Cala Luna prowadzi ok. 4-kilometrowy szlak z Cala Fuili, w lipcu tylko wcześniej rano i z dużym zapasem wody.

Źródła: it.wikipedia.org/wiki/Cala_Gonone, it.wikipedia.org/wiki/Cala_Luna, it.wikipedia.org/wiki/Grotta_del_Bue_Marino

40.28086, 9.62971 ([wikidata:Q1026145](https://www.wikidata.org/wiki/Q1026145))

Galtellì: miasteczko Grazii Deleddy

Fot. Aggrucar, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	miasteczko, romanskie, zamek
Czas	1-2 h
Wstęp	kościół i spacer bez opłat; muzeum etnograficzne płatne [do sprawdzenia]
Literatura	Galte z powieści „Canne al vento” (1913) Grazii Deleddy
Noblistka	Grazia Deledda (1871–1936), Nagroda Nobla w dziedzinie literatury 1926
Biskupstwo	siedziba diecezji od XII w.; później przeniesiona do Nuoro
Zamek	ruiny zamku Pontes na zboczu Monte Tuttavista

Duchy dawnych baronów schodziły z ruin zamku nad miasteczkiem Galte, tam w górze, na widnokręgu po lewej ręce Efixa, i przemierzały brzegi rzeki, polując na dziki i lisy.

— Grazia Deledda, „Canne al vento” rozdz. I · [przekład własny](#) · [tekst oryginalny](#)

I fantasmi degli antichi Baroni scendevano dalle rovine del castello sopra il paese di Galte, su, all'orizzonte a sinistra di Efix, e percorrevano le sponde del fiume alla caccia dei cinghiali e delle volpi.

...i oto zielono-biały stożek góry Galte, poprzecinany cieniami i smugami słońca, a u jego stóp miasteczko, które wydaje się złożone z samych ruin dawnego rzymskiego miasta.

— Grazia Deledda, „Canne al vento” rozdz. II · [przekład własny](#) · [tekst oryginalny](#)

...ed ecco il cono verde e bianco del monte di Galte solcato da ombre e da striscie di sole, e ai suoi piedi il paese che pare composto dei soli ruderi dell'antica città romana.

Ruiny zamku Pontes nad Galtelli, z których w powieści Deleddy schodzą duchy dawnych baronów. Fot. Max.oppo, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Kościół San Pietro, dawna katedra, z freskami we wnętrzu [godziny otwarcia do sprawdzenia].
- Spacer po starych uliczkach szlakiem miejsc z „Canne al vento”.
- Widok na ruiny zamku Pontes i dolinę Cedrino.

RYS HISTORYCZNY

Galtellì to mała wieś u stóp wapiennej góry Tuttavista, kilka kilometrów w górę doliny Cedrino od Orosei. W średniowieczu była ważniejsza niż dziś: od XII w. miała biskupa, a jej romański kościół San Pietro był katedrą diecezji obejmującej całą Baronię. Gdy dolina wyludniała się od malarii i najazdów, biskupstwo przeniesiono w końcu do Nuoro, a Galtellì zostało cichą wsią z wielkim kościołem. We wnętrzu San Pietro zachowały się średniowieczne freski ze scenami ze Starego i Nowego Testamentu [datowanie do sprawdzenia]. Na zboczu nad wsią stoją ruiny zamku Pontes, siedziby feudalnych panów doliny.

Sławę Galtellì zawdzięcza Grazii Deleddzie z pobliskiego Nuoro, pierwszej i jak dotąd jedynej Włoszce z literacką Nagrodą Nobla (1926). W powieści „Canne al vento” (Trzciny na wietrze, 1913) opisała tę wieś pod nazwą Galte: zubożałe szlacheckie siostry Pintor w rozpadającym się domu, ich wierny sługa Efìx, który pilnuje małego pola nad rzeką, i siostrzeniec z kontynentu, którego przyjazd burzy kruchy spokój. Tytułowe trzciny to ludzie łamani przez los jak trzciny przez wiatr. Deledda pisała po włosku, ale jej książki są pełne sardyńskich zwyczajów, przesądów i krajobrazu Baronii.

Wieś pielęgnuje tę pamięć: jest szlak literacki z tablicami cytatów w miejscach z powieści, a w dawnym domu rodziny Marras działa muzeum etnograficzne z

dawnymi sprzętami i wnętrzami sardyńskiego domu [do sprawdzenia].
Wieczorem, gdy góra Tuttavista różowieje w słońcu, łatwo zobaczyć Galte oczami Efixa.

Praktycznie. Galtellì leży ok. 8 km od Orosei (ok. 10 minut). Krótki wypad na koniec plażowego dnia albo w pochmurne przedpołudnie. Parkowanie w centrum bez problemu.

Źródła: it.wikipedia.org/wiki/Galtell%C3%AC, it.wikipedia.org/wiki/Canne_al_vento, en.wikipedia.org/wiki/Grazia_Deledda, www.nobelprize.org/prizes/literature/1926/summary/
40.38513, 9.61192 ([wikidata:Q294814](https://www.wikidata.org/wiki/Q294814))

Orgosolo

Fot. Rafael Brix, [CC BY 2.5, Wikimedia Commons](#)

Typ	miasteczko, kultura
Czas	2 h
Wstęp	bez opłat
Murale	ok. 150–200 malowideł na ścianach domów, od 1969 r.
Film	„Banditi a Orgosolo” Vittoria De Seta (1961)
Pratobello	protest mieszkańców przeciw poligonowi wojskowemu w 1969 r.

...bo Barbagia na Sardynii o wiele wstydlivsza jest w swoich kobietach niż ta Barbagia, w której ją zostawiłem.

— Dante Alighieri, „Boska Komedia, Czyściec” XXIII 94–96 · przekład własny · [tekst oryginalny](#)
ché la Barbagia di Sardinia assai
ne le femmine sue più è pudica
che la Barbagia dov'io la lasciai.

NA MIEJSCU

- Spacer Corso Repubblica i bocznymi uliczkami między muralami.
- Lokalne sery pecorino i chleb pane carasau w sklepach przy głównej ulicy.
- Na powrót postój w Mamoiada, wsi słynnej z karnawałowych masek Mamuthones (muzeum masek).

RYS HISTORYCZNY

Orgosolo leży w sercu Barbagii, górzystej krainy w środku Sardynii, której nazwa pochodzi od łacińskiego barbaria. Rzymianie tak nazywali ziemie plemion, których nigdy w pełni nie podbili. Barbagia długo żyła własnym prawem pasterzy: wypas owiec na górskich pastwiskach, zemsta rodowa (disamistade), porwania dla okupu i bandyci ukrywający się w górach Supramonte. Dla Dantego Barbagia była synonimem dzikości: w „Czyśćcu” Forese Donati mówi, że nawet kobiety Barbagii są skromniejsze niż florenckie damy. Orgosolo w XX w. stało się symbolem tego świata. W 1961 r. Vittorio De Seta nakręcił tu z miejscowymi pasterzami film „Banditi a Orgosolo” o pasterzu, który ucieka w góry, by uniknąć niesłusznego oskarżenia.

Dziś Orgosolo słynie z murali. Pierwsze pojawiły się w 1969 r., gdy mieszkańcy zablokowali pastwiska Pratobello, na których państwo chciało urządzić poligon, i wygrali. Od 1975 r. nauczyciel plastyki ze Sieny Francesco Del Casino z uczniami malował na ścianach domów sceny z życia pasterzy, walki o ziemię, wielkie wydarzenia polityczne XX w. i komentarze do bieżących spraw. Dziś jest ich ok. 150–200, a nowe wciąż powstają [liczba do sprawdzenia]. Spacer główną ulicą Corso Repubblica to lekcja historii Sardynii i świata widzianej oczami wsi z gór.

Orgosolo zachowało też silną tradycję: kobiety w czarnych chustach, pasterskie śpiewy a tenore (wpisane przez UNESCO na listę niematerialnego dziedzictwa), a przede wszystkim gościnność pasterzy, którzy w lecie zapraszają turystów na obiady w lesie (pranzo con i pastori) z pieczonym prosięciem, serami i winem [do sprawdzenia].

Praktycznie. Z Orosei do Orgosolo jest ok. 50 km (ok. 1 h, szacunkowo) przez Dorgali i Olienę albo przez Nuoro; droga górską, krętą, ale w dobrym stanie. W lipcu najlepiej przyjechać rano, przed upałem. Parkowanie przy wjeździe do wsi i dalej pieszo. Fotografując murale, pamiętaj, że to dzieła autorskie: zdjęcia na własny użytek są w porządku.

Źródła: it.wikipedia.org/wiki/Orgosolo, it.wikipedia.org/wiki/Murales_di_Orgosolo, it.wikipedia.org/wiki/Banditi_a_Orgosolo
40.20471, 9.35263 ([wikidata:Q295423](https://www.wikidata.org/wiki/Q295423))

Orientale Sarda (SS125) i przełęcz Genna Silana

Fot. Gianni Careddu, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	droga motocyklowa, przelec, kanion, widok
------------	---

Czas	pół dnia (przejażdżka w pojedynkę)
-------------	------------------------------------

Wstęp	bez opłat
--------------	-----------

Droga	SS125 Orientale Sarda, odcinek Dorgali–Baunei
--------------	---

Przełęcz	Genna Silana, ok. 1017 m n.p.m.
-----------------	---------------------------------

Kanion	Gola di Gorropu, ściany do ok. 500 m
---------------	--------------------------------------

Wnętrze wąwozu Gorropu, który widać z góry z okolic przełęczy Genna Silana. Fot. Pigiosu, [CC BY 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Punkty widokowe przy drodze nad doliną Flumineddu i wylotem wąwozu Gorropu.
- Przełęcz Genna Silana: kawa w barze przy dawnym domu drogowców.
- Opcjonalnie dalej: płaskowyż Golgo i Baunei, zjazd do Santa Maria Navarrese.

O MIEJSCU

Orientale Sarda, droga krajowa SS125, biegnie wzdłuż całego wschodniego wybrzeża Sardynii, ale jej najstojniejszy odcinek nie ma nic wspólnego z plażą. Między Dorgali a Baunei droga wspina się w głąb gór Supramonte i przez ok. 60

km wije się po zboczach wapiennych masywów, prawie bez wiosek i z ruchem tak małym, że często jedzie się samemu. Motocykliści uważają ją za jedną z najpiękniejszych dróg Włoch: dobry asfalt, długie łuki i serpentyny, a za każdym zakrętem inna panorama gór i morza.

Najwyższym punktem jest przełęcz Genna Silana (ok. 1017 m) z dawnym domem drogowców i barem. Stąd zaczyna się szlak do Gola di Gorropu, jednego z najgłębszych wąwozów Europy, którego ściany sięgają ok. 500 m, a w najwęższym miejscu zbliżają się na kilka metrów. Z punktów widokowych przy drodze widać jego wylot i dolinę Flumineddu. Dalej na południe droga przecina płaskowyż Golgo nad Baunei, z widokiem na wybrzeże Ogliastri.

To trasa na przejażdżkę w pojedynkę: rano z Orosei przez Dorgali, przełęcz i do Baunei albo Santa Maria Navarrese, i z powrotem przed południem, gdy żona odpoczywa na plaży. Do samej przełęczy i z powrotem to też niedługi wypad we dwoje (ok. 1 h jazdy w jedną stronę z Orosei).

Praktycznie. Z Orosei do Genna Silana jest ok. 50 km (ok. 1 h, szacunkowo), do Baunei ok. 90 km. Na odcinku górskim nie ma stacji benzynowych: zatankuj w Dorgali. Na drodze zdarzają się kozy, krowy i świnie, a po deszczu żwir na zakrętach. Rano jest chłodno i pusto, w południe pojawiają się autokary. Zejście do wąwozu Gorropu to kilkugodzinny trekking, w lipcu tylko bardzo wcześnie rano.

Źródła: it.wikipedia.org/wiki/Strada_statale_125_Orie..., it.wikipedia.org/wiki/Gola_di_Gorropu
40.15854, 9.50786 (osm:node/441841444 (zabudowania na przełęczy, przybliżone))

Orosei (Orosèi)

Fot. Gianni Careddu, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	miasteczko, wybrzeże
Czas	wieczór
Położenie	w dolinie rzeki Cedrino, ok. 3 km od morza
Region	Baronia, nad Zatoką Orosei
Kamień	marmur z Monte Tuttavista, wydobywany od czasów rzymskich

NA MIEJSCU

- Piazza del Popolo i kościół San Giacomo, wieczorem najbardziej żywe miejsce miasteczka.
- Kościół Sant'Antonio Abate z domkami pielgrzymów i wieżą; w styczniu ogniska na święto Sant'Antonio (Su Fogarone) [do sprawdzenia].
- Plaże przy ujściu Cedrino i w Cala Liberotto, kilka kilometrów od centrum.

RYS HISTORYCZNY

Orosei to miasteczko kilku tysięcy mieszkańców w dolinie rzeki Cedrino, na północnym końcu Zatoki Orosei, najdzikszego fragmentu wschodniego wybrzeża Sardynii. Okolicę nazywa się Baronią, od średniowiecznych baronii, w które Aragończycy w XIV–XV w. podzielili dawne ziemie sardyńskich królestw (judykatów). Wcześniej Orosei było ważnym ośrodkiem judykatu Gallury, miało port przy ujściu Cedrino, a z wzgórz nad doliną spoglądały wieże strażnicze przeciw piratom z Afryki Północnej.

Stare centrum zbudowane jest z ciemnego kamienia wulkanicznego i jasnego wapienia. Przy placach stoją kościoły, które świadczą o dawnym znaczeniu miasteczka: San Giacomo z kopułami krytymi kolorową dachówką, Sant'Antonio Abate z dziedzińcem otoczonym domkami pielgrzymów (cumbessias) i średniowieczną wieżą, a także kościół Rimedio za miastem, z dziedzińcem i domkami dla uczestników nowenny we wrześniu. Na wzgórzu nad doliną bieleją wyrobiska marmuru Orosei, kamienia znanego od czasów rzymskich i do dziś eksportowanego.

Dla nas Orosei jest przede wszystkim spokojną bazą: wieczorne passeggiata po placach, bary przy kościele, pieczywo carasau i ser pecorino z okolicznych wsi, a

rano kilka minut na motocyklu do kilometrów plaż w sosnowych lasach na północy i południu.

Praktycznie. Do portu i lotniska w Olbii jest ok. 95 km drogą szybkiego ruchu SS131 DCN (ok. 1 h 15 min, szacunkowo). Na nocleg dobrze szukać apartamentu albo agroturystyki w samym miasteczku albo w okolicy Cala Liberotto; przy rezerwacji zapytać o miejsce na motocykl. W miasteczku zakupy w zwykłych sklepach i targ są tańsze niż przy plażach.

Źródła: it.wikipedia.org/wiki/Orosei, en.wikipedia.org/wiki/Orosei
40.37972, 9.69417 ([wikidata:Q295538](https://www.wikidata.org/wiki/Q295538))

Plaże Bidderosa i Berchida

Fot. Aggrucar, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	plaża, przyroda, las
Czas	dzień
Wstęp	Bidderosa: limit wjazdów i opłata w sezonie [do sprawdzenia]; Berchida bez opłat
Bidderosa	rezerwat w lesie sosnowym, pięć zatoczek, ok. 10 km na północ od Orosei
Berchida	ok. 4 km piasku z lagunami, gmina Siniscola
Opieka	Agencja leśna Sardynii (Forestas)

Berchida: biały piasek, granitowe głazy i lasy jałowca za wydmami. Fot. Carlo Pelagalli, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Bidderosa: dalsze zatoczki (czwarta i piąta) są zwykle najspokojniejsze.
- Berchida: spacer do granitowych skał na południowym końcu plaży i wzdłuż laguny.
- Cala Liberotto i Cala Ginepro, bliżej Orosei, z barem i łatwym dojazdem na krótszy wypad.

O MIEJSCU

Na północ od Orosei ciągnie się wybrzeże bez miasteczek i hoteli: długie piaszczyste plaże oddzielone od lądu wydmami, lasem piniowym i zaroślami

jałowca, z lagunami, w których żyją czaple i flamingi. Najładniejsze są dwie sąsiednie plaże, Bidderosa i Berchida, a obie zachowały się dzięki temu, że należą do lasów państwowych.

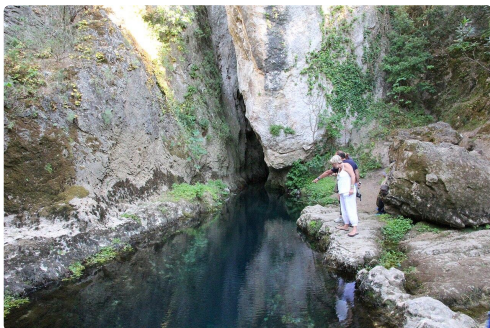
Oasi di Bidderosa to rezerwat w lesie sosnowym zasadzonym w XX w. na dawnych pastwiskach, z pięcioma zatoczkami ponumerowanymi od pierwszej do piątej. Woda jest płytka i przejrzysta, piasek jasny, a za plecami cień sosen. Żeby utrzymać spokój, w sezonie wpuszcza się tylko ograniczoną liczbę pojazdów dziennie i trzeba uiścić opłatę [zasady i limit do sprawdzenia przed wyjazdem]. Kilka kilometrów dalej Berchida to kilka kilometrów białego piasku z granitowymi głazami na końcach, laguną za wydmami (stagno di Berchida) i lasem jałowca; dojazd prowadzi szutrową drogą przez makie.

To miejsca na cały dzień: ręcznik, parasol, jedzenie i woda w kufrze, bo poza prostym barem przy jednej z plaż w sezonie nie ma tu sklepów. Rano woda jest najspokojniejsza, po południu bywa wiatr.

Praktycznie. Bidderosa leży ok. 10 km od Orosei, Berchida ok. 15 km (szacunkowo), oba wjazdy są przy drodze SS125 na północ. Do Berchidy prowadzi szutrowy odcinek, przejezdny motocyklem szosowym przy spokojnej jeździe. Leżaków i parasoli nie ma albo jest ich niewiele, więc swój parasol i woda się przydadzą. W lesie obowiązuje zakaz palenia ognia.

Źródła: it.wikipedia.org/wiki/Berchida, www.sardegnaforeste.it/
40.45447, 9.77296 ([wikidata:Q96943877](https://www.wikidata.org/wiki/Q96943877))

Źródło Su Gologone

Fot. Gianni Careddu, [CC-BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	przyroda, rzeka, geologia
Czas	1 h
Wstęp	wejście na teren źródła płatne w sezonie [do sprawdzenia]
Typ	największe źródło krasowe Sardynii, wypływ wód z masywu Supramonte
Ochrona	pomnik przyrody (monumento naturale) od 1998 r.
Woda	zasila rzekę Cedrino, która płynie do morza pod Orosei

NA MIEJSCU

- Jezioro źródła i ścieżka wzdłuż potoku pod eukaliptusami.
- Kościółek San Giovanni przy źródle.
- Na powrót Oliena: wieś pod skalną ścianą Monte Corraisi, znana z czerwonego wina Cannonau (Nepente di Oliena).

O MIEJSCU

Su Gologone to miejsce, w którym podziemna rzeka masywu Supramonte wychodzi na powierzchnię. Woda deszczowa wsiąka w wapienne płaskowyzę gór, płynie korytarzami krasowymi i wypływa tu z głębokiej szczeliny u stóp skalnej ściany, tworząc turkusowo-zielone jezioro, z którego wypływa potok zasilający rzekę Cedrino. To największe źródło krasowe Sardynii. Nurkowie zeszli szczeliną na ponad 100 m w głąb i nie znaleźli dna [do sprawdzenia]. Wydajność źródła zmienia się z porą roku; latem jest najmniejsza, ale woda pozostaje lodowata i krystalicznie czysta.

W 1998 r. źródło zostało uznane za pomnik przyrody. Obok stoi mały wiejski kościółek San Giovanni, a wokół rosną eukaliptusy i oleandry, w których cieniu w upalny dzień jest wyraźnie chłodniej. Dla mieszkańców Oliena i Dorgali to od pokoleń miejsce letnich pikników.

Okolica jest bramą do Supramonte, wapiennych gór, które przez wieki chroniły pasterzy i bandytów. W pobliżu leży dolina Lanaittu z jaskiniami i wioską

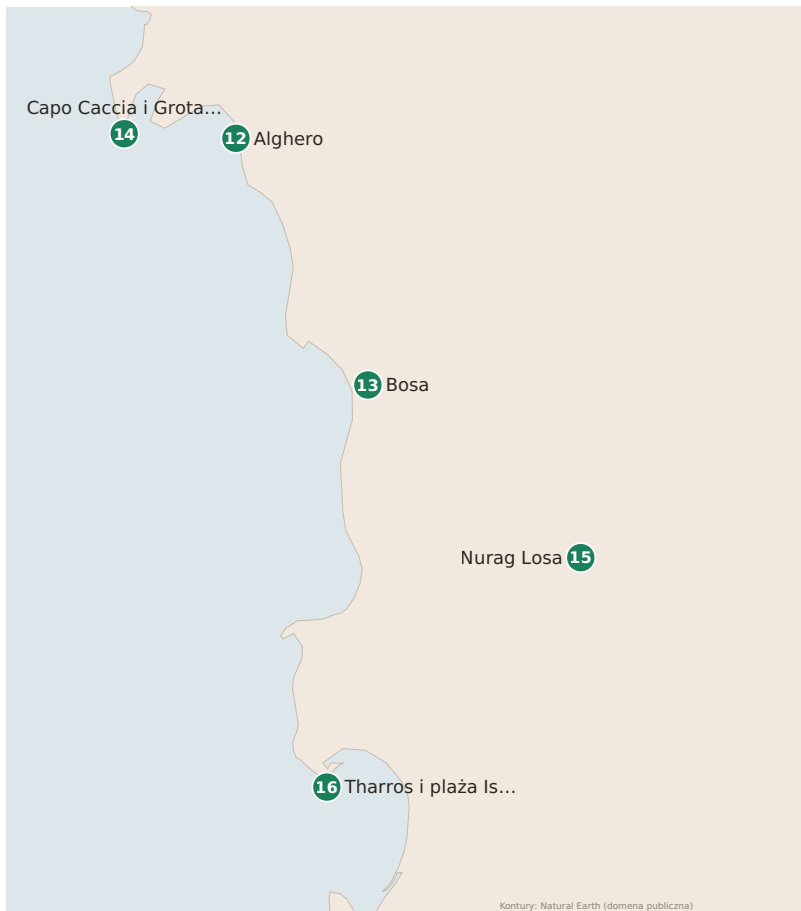
nuragiczną Sa Sedda 'e Sos Carros, a przez góry prowadzi szlak do Tiscali, wioski ukrytej w zapadniętej jaskini. To wyprawy na osobny, chłodniejszy dzień.

Praktycznie. Z Orosei do Su Gologone jest ok. 35 km (ok. 40 minut, szacunkowo) przez Dorgali, ostatni odcinek wąską drogą w dolinie. Dobry cel na przedpołudnie, połączony z obiadem w Olienie albo Dorgali. Kąpiel w samym źródle jest zabroniona [do sprawdzenia].

Źródła: it.wikipedia.org/wiki/Su_Gologone

40.28889, 9.49639 ([wikidata:Q3976431](https://www.wikidata.org/wiki/Q3976431))

Baza zachodnia: Bosa

12

SASSARI, SARDYNIA (WŁOCHY) · BAZA BOSA

Alghero (L'Alguer)

Fot. Gianni Careddu, [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	miasto, mury, wybrzeże, droga motocyklowa
Czas	pół dnia
Wstęp	bez opłat
Język	kataloński (alguerès), uznany za język mniejszości
Historia	zdobyte przez Aragonię w 1354 r. i zasiedlone Katalończykami
Koral	czerwony koral, od którego wybrzeże nazywa się Riviera del Corallo
Droga	nadmorska SP49 z Bosy, ok. 45 km nad klifami

NA MIEJSCU

- Spacer po murach i bastionach (Bastioni Marco Polo, Cristoforo Colombo), najpiękniej o zachodzie słońca.
- Katedra Santa Maria i krużganek San Francesco.
- Droga nadmorska z Bosy (SP49): klify bez zabudowy, punkty widokowe nad morzem, nad Capo Marargiu krążą sępy płowe.

RYS HISTORYCZNY

Alghero to miasto, w którym na tabliczkach z nazwami ulic stoją dwa języki: włoski i kataloński. W 1354 r. król Aragonii Piotr IV po długim oblężeniu zdobył ten port, wypędził większość mieszkańców i sprowadził osadników z Katalonii. Przez kolejne stulecia Alghero było katalońską twierdzą na Sardynii, a jego mieszkańcy do dziś mówią odmianą katalońskiego (alguerès). Mówi się o nim „Barceloneta”, mała Barcelona. Tradycja przypisuje cesarzowi Karolowi V, który zatrzymał się tu w 1541 r. w drodze na wyprawę do Algieru, słowa o mieście „ładnym i dobrze położonym” (bonita y bien asentada) [anegdota].

Stare miasto otaczają mury i bastiony od strony morza, z wieżami, z których najślynniejsza jest Torre di Sulis. Wewnątrz murów: katedra Santa Maria z dzwonnica w stylu katalońskiego gotyku, kościół San Francesco z krużgankiem, wąskie brukowane uliczki i place z kawiarniami. Wieczorem cała promenada na

bastionach zamienia się w jedno wielkie miejsce spaceru o zachodzie słońca nad Capo Caccia.

Z morza przy Alghero od wieków wyławia się czerwony koral, z którego robi się biżuterię; stąd nazwa wybrzeża, Riviera del Corallo. Kuchnia też jest mieszana: obok sardyńskich serów jest langusta po katalońsku (aragosta alla catalana) [do sprawdzenia].

Praktycznie. Z Bosa do Alghero jest ok. 45 km drogą nadmorską (ok. 1 h, szacunkowo). To jedna z najładniejszych dróg Sardynii, kręta, z widokami na każdym zakręcie i bez stacji po drodze. W Alghero jest też lotnisko (Fertilia), więc ten wypad można połączyć z odbiorem albo odwiezieniem żony. Stare miasto jest strefą ograniczonego ruchu; motocykl najlepiej zostawić przy porcie.

Źródła: it.wikipedia.org/wiki/Alghero, en.wikipedia.org/wiki/Algherese_dialect, it.wikipedia.org/wiki/Strada_provinciale_49_A...

40.56000, 8.31500 ([wikidata:Q166282](https://www.wikidata.org/wiki/Q166282))

Bosa

Fot. Gianni Careddu, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	miasteczko, zamek, rzeka, plaza
Czas	wieczór, a na zamek 1 h
Wstęp	zamek płatny [do sprawdzenia]; muzeum garbarni płatne [do sprawdzenia]
Zamek	Serravalle (Malaspina), od 1112 r. według tradycji
Rzeka	Temo, przy ujściu żeglowna łodziami
Wino	Malvasia di Bosa DOC
Rzemioło	garbarnie nad rzeką (Sas Conzas), haft filet

Zamek Serravalle nad dzielnicą Sa Costa; w kaplicy na zamku zachowały się XIV-wieczne freski. Fot. Gianni Careddu, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Dawne garbarnie Sas Conzas nad Temo i łódzie rybaków przy nabrzeżu. Fot. Antonio Furesi, [CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Wieczorny spacer nabrzeżem Temo i po Corso Vittorio Emanuele, potem schodami Sa Costa na zamek.
- Bosa Marina przy ujściu rzeki (ok. 2 km): plaża z aragońską wieżą na wysepce Isola Rossa.
- Kieliszek Malvasii w enotece albo w winnicy w dolinie.

RYS HISTORYCZNY

Bosa to jedno z najładniejszych miasteczek Sardynii: rzędy kolorowych domów wspinają się po zboczach wzgórz, na którym stoi średniowieczny zamek, a u ich stóp płynie rzeka Temo, po której przy ujściu pływają łódzie rybaków. Pierwsze miasto, rzymska Bosa, leżało nieco dalej w dolinie, przy dzisiejszym romańskim kościele San Pietro extra muros, jednym z najstarszych na wyspie (XI w.). W 1112 r., według tradycji, tokański ród Malaspina postawił na wzgórzu zamek Serravalle, a mieszkańcy przenieśli się pod jego mury. Wtedy powstała dzielnica Sa Costa: labirynt schodów i wąskich uliczek, który do dziś wygląda prawie jak w średniowieczu.

W XIV w. Bosa przeszła pod panowanie Judykatu Arborei, a potem Aragonii. W kaplicy Nostra Signora de sos Regnos Altos na terenie zamku odkryto w XX w. cykl XIV-wiecznych fresków z legendą o trzech żywych i trzech umarłych [do sprawdzenia]. Z murów zamku widać całe miasto, dolinę Temo z gajami oliwnymi i morze.

Bosa żyła z rzeki: na drugim brzegu stoi rząd dawnych garbarni (Sas Conzas), które pracowały do połowy XX w., a dziś mają muzeum. Na tarasach nad doliną rosną winnice słodkiej Malvasii di Bosa, wina pijanego do deseru. Kobiety

haftują tu delikatny filet, a karnawał w Bosie (Karrasegare Osincu) ma własne, rubaszne rytuały z postaciami w czarnych strojach, które „szukają” swojego zmarłego karnawału [do sprawdzenia].

Praktycznie. Bosa to proponowana baza zachodnia. Do Porto Torres jest ok. 80 km, do lotniska w Alghero ok. 55 km (szacunkowo). Najtańsze noclegi to apartamenty w starym mieście i agroturystyki w dolinie Temo; w Bosa Marina są bliżej plaży, ale drożej. Stare miasto jest strefą ograniczonego ruchu, więc motocykl parkuje się przy nabrzeżu albo za mostem.

Źródła: it.wikipedia.org/wiki/Bosa, it.wikipedia.org/wiki/Castello_di_Serravalle, it.wikipedia.org/wiki/Malvasia_di_Bosa

40.29896, 8.49779 ([wikidata:Q385538](https://www.wikidata.org/wiki/Q385538))

Capo Caccia i Grota Neptuna (Grotta di Nettuno)

Fot. Gianni Careddu, [CC BY-SA 3.0](#), [Wikimedia Commons](#)

Typ	jaskinia, wybrzeże, widok, przyroda
Czas	2–3 h
Wstęp	grota płatna, wstęp z przewodnikiem [ceny i godziny do sprawdzenia]
Klif	wapienny przylądek, kilkaset metrów urwisk nad morzem
Schody	Escala del Cabirol, 654 stopnie w klifie do wejścia groty
Grota	wnętrza ze stalaktytami i słonym jeziorem
Ochrona	obszar morski chroniony Capo Caccia – Isola Piana

Wnętrze Groty Neptuna: stalaktyty i stalagmity nad podziemnym jeziorem. Fot. Tobias Helfrich, [CC BY-SA 2.5](#), [Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Punkt widokowy przy parkingu nad schodami Escala del Cabirol.
- Zwiedzanie groty z przewodnikiem (ok. 45 minut).
- Plaża Mugoni w zatoce Porto Conte na kąpiel po zwiedzaniu.

O MIEJSCU

Capo Caccia to wapienny przylądek na zachód od Alghero, którego klify spadają pionowo do morza z wysokości ponad 100 m. Na szczycie stoi latarnia morska z XIX w., a z punktów widokowych widać całą Zatokę Porto Conte i wyspę Foradada. Wokół przylądka ustanowiono obszar morski chroniony; w makii na zboczach żyją sokoły i rzadkie rośliny, a w wodzie przy klifach koral i gąbki.

U stóp klifu, tuż nad poziomem morza, otwiera się Grota Neptuna. Jej wejście znali rybacy, ale do wnętrza dostawano się tylko łodzią przy spokojnym morzu. W 1954 r. w ścianie przylądka wykuto schody Escala del Cabirol (po katalońsku „schody kozła”), 654 stopnie, które schodzą zakosami do wejścia. Wnętrze to kilkaset metrów udostępnionych korytarzy z ogromnymi stalaktytami i stalagmitami, kolumnami nacieków i słonym jeziorem, które łączy się z morzem. Cały system ma kilka kilometrów, ale dalsze części są dostępne tylko dla grotołazów.

Zejsście schodami, zwiedzanie i wejście z powrotem to dobry wysiłek, ale też jeden z najbardziej niezwykłych widoków na Sardynii: biały klif, ciemnoniebieskie morze w dole i maleńkie łodzie przy wejściu do groty.

Praktycznie. Z Bosa do Capo Caccia jest ok. 70 km (ok. 1 h 20 min, szacunkowo) przez Alghero; razem z Alghero to pełny dzień. Alternatywa bez schodów: rejs łodzią z portu w Alghero do wejścia groty, tylko przy spokojnym morzu. Przy silnym mistralu grota bywa zamknięta [do sprawdzenia]. W lipcu schodzić rano, bo klif nagrzewa się w słońcu.

Źródła: it.wikipedia.org/wiki/Grotta_di_Nettuno, it.wikipedia.org/wiki/Capo_Caccia
40.56485, 8.16014 ([wikidata:Q1501051](https://www.wikidata.org/wiki/Q1501051))

15

ABBASANTA, ORISTANO, SARDYNIA (WŁOCHY) · BAZA BOSA

Nurag Losa (Nuraghe Losa)

Fot. Sailko, [CC BY 3.0, Wikimedia Commons](#)

Typ	prehistoria, megality, ruiny
Czas	1 h
Wstęp	płatny [do sprawdzenia]
Epoka	średkowa i późna epoka brązu, budowa od ok. XV w. p.n.e.
Plan	wieża centralna i trzy wieże boczne połączone murem (nurag trójpłatowy)
Nuragi	na Sardynii ok. 7000 takich budowli
UNESCO	na liście jest Su Nuraxi w Barumini (1997), nie Losa

NA MIEJSCU

- Wejście do wieży centralnej i korytarze w murach.
- Mały punkt muzealny przy wejściu z planem i znaleziskami [do sprawdzenia].
- W pobliżu jezioro Omodeo i wieś Santu Lussurgiu w górach Montiferru na drodze powrotnej do Bosy.

RYS HISTORYCZNY

Nuragi to kamienne wieże w kształcie stożka ściętego, budowane na Sardynii w epoce brązu, mniej więcej między 1800 a 900 r. p.n.e. Na wyspie jest ich ok. 7000 i nic podobnego nie ma nigdzie indziej w Europie. Stawiano je z ogromnych kamieni bez zaprawy, a w środku przykrywano komory sklepieniem z coraz bardziej wysuniętych warstw kamieni (tzw. tholos). Do dziś nie ma zgody, czemu służyły: były twierdzami, siedzibami wodzów, magazynami, punktami obserwacyjnymi, a może wszystkim naraz. Od nich cała kultura epoki brązu na Sardynii nazywa się nuragiczną.

Nurag Losa koło Abbasanty to jeden z najlepiej zachowanych i najbardziej okazałych. Centralną wieżę z XV w. p.n.e. otoczono później trzema wieżami bocznymi połączonymi murem w kształcie trójkąta, a całość okrążono zewnętrznym murem z kolejnymi basztami. Wieża centralna ma jeszcze ok. 13 m wysokości. Można wejść do środka, przejść korytarzem w grubości muru i

wspiąć się wewnętrznymi schodami na wyższą kondygnację. Wokół zachowały się ślady wioski chat z kamienia, a w pobliżu cmentarz z czasów rzymskich, bo miejsce zamieszkiwano jeszcze długo po epoce brązu.

Losa leży przy drodze szybkiego ruchu przez środek wyspy, więc łatwo ją połączyć z innym wypadem. Najstłynniejszy nurag Sardynii, Su Nuraxi w Barumini (lista UNESCO od 1997 r.), jest ok. 1 h 15 min dalej na południowy wschód i wymaga osobnego, dłuższego dnia.

Praktycznie. Z Bosy do nuragu Losa jest ok. 50 km (ok. 50 minut, szacunkowo), przez Macomer i drogę SS131. Teren jest bez cienia, więc w lipcu tylko rano albo pod wieczór. Dobry cel na dzień, gdy mistral wzburzy morze na zachodnim wybrzeżu.

Źródła: it.wikipedia.org/wiki/Nuraghe_Losa, it.wikipedia.org/wiki/Civilt%C3%A0_nuragica, whc.unesco.org/en/list/833

40.11626, 8.79290 ([wikidata:Q622890](https://www.wikidata.org/wiki/Q622890))

Tharros i plaża Is Arutas

Fot. Norbert Nagel, [CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons](#)

Typ	ruiny, punickie, rzymskie, plaża
Czas	dzień
Wstęp	Tharros płatne [do sprawdzenia]; plaża bez opłat, zakaz zabierania ziaren kwarcu
Założenie	osada fenicka z VIII w. p.n.e.
Historia	miasto fenickie, punickie i rzymskie; opuszczone ok. XI w.
Is Arutas	plaża z ziaren kwarcu wielkości ryżu
Muzeum	posągi Mont'e Prama w muzeum w Cabras

Is Arutas: plaża z drobnych, gładkich ziaren kwarcu zamiast piasku. Fot. Vid Pogacnik, [CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons](#)

NA MIEJSCU

- Tharros: spacer główną ulicą do kolumn i na wzgórze z tofetem; z wieży San Giovanni widok na obie zatoki.
- Is Arutas i Mari Ermi: plaże z kwarcowymi „ziarnami ryżu” w kolorze białym, różowym i zielonkawym, z przejrzystą wodą.

- Muzeum w Cabras z gigantami z Mont'e Prama [godziny do sprawdzenia]; po drodze wieś San Salvatore di Sinis z kościołkiem nad podziemnym sanktuarium, w której w latach 60. kręcono westerny.

RYS HISTORYCZNY

Tharros leży na samym końcu półwyspu Sinis, na wąskim przesmyku między dwiema zatokami, pod przylądkiem San Marco. Fenicjanie założyli tu port w VIII w. p.n.e., bo z jednej strony zawsze była osłonięta od wiatru przystań. Potem miasto przejęła Kartagina, a po wojnach punickich Rzym. Z czasów punickich pochodzi tofet, cmentarz dziecięcy, z rzymskich ulice z wielkich bazaltowych płyt, termy, kanały i dwie słynne kolumny świątyni, ustawione z powrotem po wykopaliskach w XX w. i dziś będące symbolem Sinis.

Tharros przetrwało upadek Rzymu i było w średniowieczu stolicą judykatu Arborei, ale napady piratów sprawiły, że w 1070 r. biskup i dwór przenieśli się do lepiej bronionego Oristano [do sprawdzenia]. Opuszczone miasto stało się kamieniołomem: mieszkańcy okolicy wywozili z niego kamienie na budowę domów, o czym mówi stare powiedzenie *portant de Tharros sa perda a carrus* (wywożą z Tharros kamienie wozami). Nad ruinami czuwa hiszpańska wieża strażnicza San Giovanni z XVI w.

Z tym samym półwyspem związane jest jedno z największych odkryć archeologicznych Sardynii. W 1974 r. rolnik orzący pole w Mont'e Prama, kilkanaście kilometrów na północ, natrafił na fragmenty kamiennych posągów. Okazało się, że to dziesiątki postaci wojowników, łuczników i bokserów z epoki nuragicznej, ok. 2–3 m wysokości, jedne z najstarszych rzeźb pełnoplastycznych basenu Morza Śródziemnego. Część z nich można zobaczyć w muzeum w Cabras.

Praktycznie. Z Bosa do Tharros jest ok. 60 km (ok. 1 h, szacunkowo), drogą przez Montiferru albo wzdłuż wybrzeża. Najlepszy plan na upał: Tharros rano zaraz po otwarciu, potem kąpiel w Is Arutas i powrót pod wieczór. Zabieranie kwarcowych ziaren z plaży jest zabronione i karane grzywną. Przy silnym mistralu morze na Sinis bywa wzburzone.

Źródła: it.wikipedia.org/wiki/Tharros, it.wikipedia.org/wiki/Is_Arutas, it.wikipedia.org/wiki/Giganti_di_Mont%27e_Prama
39.87344, 8.44102 ([wikidata:Q736689](https://www.wikidata.org/wiki/Q736689))

Język w podróży

Na Sardynii mówi się po włosku, a w małych miejscowościach angielski bywa słaby. Wielu mieszkańców, zwłaszcza w głębi wyspy, na co dzień mówi po sardyńsku (sardu), który jest osobnym językiem romańskim, a nie dialektem włoskiego. W Alghero przetrwał też kataloński (alguerès), a na Korsyce po drodze przydaje się francuski. Kilka słów po sardyńsku zawsze wywołuje uśmiech.

Jak czytać wymowę

Wymowa jest zapisana po polsku, w przybliżeniu. Wielkie litery oznaczają akcent.

Włoski

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Powitanie	Buongiorno. / Buonasera.	bwonDŻORno / bwonaSEra
Podziękowanie	Grazie.	GRAcje
Stacja	Dov'è il distributore più vicino?	doWE il distributORE pju wiCZIno
Tankowanie	Il pieno di benzina, per favore.	il PJEno di benDZIna, per faWOre
Warsztat	Cerco un'officina per moto.	CZERko unoffiCZIna per MOto
Przebita opona	Ho una gomma bucata.	o Una GOMma buKAta
Nowa opona	Ho bisogno di una gomma nuova.	o biZOnjo di Una GOMma NŁOwa
Nocleg	Avete una camera libera per stanotte?	aWEte Una KAmera LiBERa per staNOTte
Parking	Dove posso parcheggiare la moto?	DOwe POsso parkedŻAre la MOto
Garaż	C'è un garage per la moto?	CZE un gaRAŻ per la MOto
Policja	la polizia / i carabinieri	la poliCIja / i karabiNJErI
Wypadek	Ho avuto un incidente.	o aWUto un inczyDENte
Pomoc drogowa	Ho bisogno del soccorso stradale.	o biZOnjo del sokKORso straDAle

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Droga otwarta?	La strada è aperta?	la STRAda e aPERta
Pogoda	Che tempo farà domani?	ke TEMpo faRA doMAni

Benzyna bezołowiowa to **benzina senza piombo**, olej napędowy **gasolio**. Na wjazdach do starych miast znak **ZTL** (zona a traffico limitato) oznacza strefę ograniczonego ruchu; wjazd bez zezwolenia kończy się mandatem z kamery.

Sardyński - kilka słów

Znaczenie	Po sardyńsku	Wymowa
Witajcie	Bene bènnidos!	BEne BENnidos
Dzień dobry	Bona die!	BOna Dİe
Dziękuję	Gràtzias!	GRAcjas
Tak	Eja.	Eja
Chodźmy! / No dalej!	Ajò!	aJO
Na zdrowie! (toast)	A sa salute!	a sa saLUde

„Ajò” usłyszysz na każdym kroku: znaczy „chodźmy”, „ruszaj”, „no już”. Pisownia i wymowa sardyńskiego różnią się w zależności od regionu (logudorski na północy, kampidański na południu); powyższe formy są najczęstsze [do sprawdzenia].

Francuski na Korsyce (wariant przez Korsykę)

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Stacja	Où est la station-service la plus proche ?	u e la stasją serWIS la plü PROSZ
Tankowanie	Le plein d'essence, s'il vous plaît.	le plę deSĄS, sil wu PLE
Nocleg	Vous avez une chambre libre pour ce soir ?	wuzaWE ün SZĄBR LIBR pur se SŁAR
Parking	Où est-ce que je peux garer la moto ?	u eske że pö gaRE la moTO
Droga otwarta?	La route est ouverte ?	la RUT e uWERT

Przed wyjazdem

Zwroty najlepiej zapamiętać, mówiąc je na głos, a nie tylko czytając. Włoskie zwroty z tabeli warto przed wyjazdem przećwiczyć w krótkich dialogach głosowych w linguatrainer.eu.

Źródła i licencje

- Opisy miejsc i regionów, plan i notatki: Piotr Goliasz, licencja CC BY 4.0 (<https://gitlab.com/p.goliasz/moto>).
- Współrzędne: Wikidata (CC0) i OpenStreetMap (© OpenStreetMap contributors, ODbL).
- Mapy: kontury Natural Earth (domena publiczna); linie trasy to schemat, nie przebieg dróg. Piktogramy: własne.
- Zdjęcie regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)”: Norbert Nagel, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nuraghe_Su_Nuraxi_-_Barumini_-_Sardinia_-_Italy_-_07.jpg
- Zdjęcie regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)” (Sardynia z satelity: góry Gennargentu na wschodzie,...): NASA, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sardinia_satellite.jpg
- Zdjęcie regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)” (Wojownik z tarczą z Mont'e Prama: kamienne posągi...): Sailko, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Et%C3%A0_nuragica,_giganti_di_monte_prama,_xiii-ix_secolo_ac_ca.,_da_cabras,_guerriero_05,_01.jpg
- Zdjęcie regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)” (Brązowa figurka wodza z płaszczem i laską z sanktuarium...): Sailko, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Civilt%C3%A0_nuragica,_et%C3%A0_del_bronzo_finale-prim%C3%A0_del_ferro,_bronzetto_di_capotrib%C3%B9,_dal_santuario_di_sant
- Zdjęcie regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)” (Ołtarz Monte d'Accoddi koło Sassari: kamienna platforma...): Cristiano Cani, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Monte_D%27Accoddi_07.JPG
- Zdjęcie regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)” (Nekropolia Sant'Andrea Priu koło Bonorvy: dwadzieścia...): Gianni Careddu, CC BY-SA 4.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bonorva_-_Necropoli_di_Sant%27Andrea_Priu_\(02\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bonorva_-_Necropoli_di_Sant%27Andrea_Priu_(02).JPG)
- Zdjęcie regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)” (Schody do świętej studni Santa Cristina w Paulilatino:...): Madpack, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pozzo_Sacro_di_Santa_Cristina.jpg
- Zdjęcie regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)” (Cala Goloritzé od strony morza: kamienista plaża po...): Mentnafunangann, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cala_Goloritz%C3%A9_1.JPG

- Zdjęcie regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)” (Santa Trinita di Saccargia, konsekrowana w 1116 r.: pasy...): LPLT, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%C3%89glise_Santissima_Trinita_di_Saccargia_2.JPG
- Zdjęcie regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)” (Castelsardo z portu: domy wspinają się na skalny cypel...): Gianni Careddu, CC BY-SA 4.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Castelsardo,_panorama_\(01\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Castelsardo,_panorama_(01).jpg)
- Zdjęcie regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)” (Mamuthone z Mamoiady w czarnej drewnianej masce i...): alice.grussu, CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mamuthones.jpg>
- Zdjęcie regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)” (Granit wyrzeźbiony przez wiatr na Capo Testa, a za...): Photo2023, CC BY 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rocce_Capo_Testa.jpg
- Zdjęcie regionu „Corse / Corsica (Korsyka)”: Olivier Dugornay, CC BY 4.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%22Tours_g%C3%AAnoises%22_-_Tours_c%C3%B4ti%C3%A8res_implant%C3%A9es_dans_le_paysage_corse_\(Ifremer_36427\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%22Tours_g%C3%AAnoises%22_-_Tours_c%C3%B4ti%C3%A8res_implant%C3%A9es_dans_le_paysage_corse_(Ifremer_36427).jpg)
- Zdjęcie regionu „Corse / Corsica (Korsyka)” (Korsyka z satelity: góry od Cap Corse po Bavelle, na...): autor nieznany, Public domain, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Corse-photosat.jpg>
- Źródła opisu regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)”: <https://it.wikipedia.org/wiki/Sardegna>, <https://en.wikipedia.org/wiki/Sardinia>, https://en.wikipedia.org/wiki/Nuragic_civilization, https://en.wikipedia.org/wiki/Judicates_of_Sardinia, https://en.wikipedia.org/wiki/Eleanor_of_Arborea, https://en.wikipedia.org/wiki/Kingdom_of_Sardinia, https://en.wikipedia.org/wiki/Sardinian_language, https://en.wikipedia.org/wiki/Blue_Zone, <https://ich.unesco.org/en/RL/canto-a-tenore-sardinian-pastoral-songs-00165>, <https://whc.unesco.org/en/list/833>, <https://demo.istat.it/app/?i=POS&l=it>, https://demo.istat.it/data/posas/POSAS_2026_it_Regioni.zip, https://demo.istat.it/data/posas/POSAS_2025_it_Regioni.zip, <https://www.istat.it/wp-content/uploads/2026/04/Approfondimento-Regionale-Sardegna.pdf>, <https://www.istat.it/it/archivio/137001>, [https://it.wikipedia.org/wiki/Sardegna_\(isola\)](https://it.wikipedia.org/wiki/Sardegna_(isola)), [https://it.wikipedia.org/wiki/Sicilia_\(isola\)](https://it.wikipedia.org/wiki/Sicilia_(isola)), <https://en.wikipedia.org/wiki/Cyprus>, https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Cyprus, https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Northern_Cyprus, <https://pio.gov.cy/en/press-releases-article.html?id=43268>, <https://cyprus-mail.com/2026/08/25/kyrenias-actual-population-is-between-150000-and-160000>, <https://en.wikipedia.org/wiki/Crete>, <https://en.wikipedia.org/wiki/>

List_of_islands_in_the_Mediterranean, <https://www.idealista.it/news/node/240341>, <https://www.sardegnaicultura.it/en/articles/paleolitico-inferiore>, <https://www.sardegnaicultura.it/en/articles/perfugas-museo-archeologico-e-paleobotanico>, <https://of.unimore.it/ReteMusei/www.retemuseiuniversitari.unimore.it/site/en/home/landscapes/archeologia/articolo160025335.html>, <https://journals.ed.ac.uk/lithicstudies/article/view/7367/13182>, https://it.wikipedia.org/wiki/Preistoria_della_Sardegna, https://en.wikipedia.org/wiki/Prehistory_of_Sardinia, https://en.wikipedia.org/wiki/Grotta_Corbeddu, https://en.wikipedia.org/wiki/Monte_Arci, https://it.wikipedia.org/wiki/Cultura_di_Ozieri, <https://www.sardegnaicultura.it/en/articles/la-dea-madre>, <https://www.preistoriainitalia.it/en/scheda/dea-madre-di-turriga-senorbi-ca/>, <https://www.preistoriainitalia.it/en/scheda/dea-madre-di-cuccuru-sarriu-cabras-or/>, https://en.wikipedia.org/wiki/Domus_de_Janas, https://it.wikipedia.org/wiki/Domus_de_janas, <https://whc.unesco.org/en/list/1730>, <https://whc.unesco.org/en/decisions/8960>, <https://www.finestresullarte.info/en/news/sardinia-s-domus-de-janas-are-officially-a-unesco-world-heritage-site-they-are-the-61st-italian-site>, <https://www.9colonne.it/543032/sardinia-s-domus-de-janas-are-officially-the-61st-italian-site-inscribed-on-the-unesco-world-heritage-list>, https://delegazioneunesco.esteri.it/en/news/dalla_rappresentanza/2025/07/litalia-partecipa-al-comitato-del-patrimonio-mondiale-attivita-di-cooperazione-in-africa-e-candidatura-delle-domus-de-janas/, https://en.wikipedia.org/wiki/Monte_d%27Accoddi, <https://sardegnaturismo.it/it/esplora/menhir-museum-museo-della-statuaria-preistorica-sardegna>, <https://www.touringclub.it/notizie/bandiere-arancioni/il-menhir-museum-laconi>, https://en.wikipedia.org/wiki/Su_Nuraxi, https://en.wikipedia.org/wiki/Nuraghe_Santu_Antine, <https://www.preistoriainitalia.it/en/scheda/pozzo-sacro-di-santa-cristina-paulilatino-or/>, <https://www.sardegnaturismo.it/it/esplora/serra-orrios>, https://en.wikipedia.org/wiki/Nuragic_complex_of_Serra_Orrios, https://en.wikipedia.org/wiki/Giants_of_Mont%27e_Prama, <https://lavocedineyork.com/travel/italia/2026/08/11/da-oristano-a-new-york-i-giganti-di-monte-prama-traino-delleconomia-del-sinis/>, <https://museinazionali.cagliari.cultura.gov.it/en/attivita/monte-prama-lesposizione/>, <https://sardegnaturismo.it/it/esplora/civico-museo-archeologico-giovanni-marongiu>, <https://www.lonelyplanet.com/italy/sardinia/cagliari/attractions/museo-archeologico-nazionale/a/poi-sig/462354/359977>, <https://idese.cultura.gov.it/en/place/giovanni-antonio-sanna-archaeological-and-ethnographic-national-museum/>, <https://www.finestresullarte.info/musei/museo-sanna-sassari-riapre-al-pubblico-piu-accessibile-e-moderno>,

<https://en.wikipedia.org/wiki/Sherden>, https://en.wikipedia.org/wiki/Nora_Stone, https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Sardinia, <https://en.wikipedia.org/wiki/Hampscora>, <https://www.philipharland.com/Blog/2022/10/judeans-and-egyptians-various-authors-on-tiberius-actions-against-foreign-rites-in-19-ce-first-third-centuries-ce/>, <https://en.wikipedia.org/wiki/Hospito>, <https://en.wikipedia.org/wiki/Giudicati>, https://it.wikipedia.org/wiki/Sa_die_de_sa_Sardigna, https://en.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Maria_Angioy, https://it.wikipedia.org/wiki/Strada_statale_131_Carlo_Felice, https://it.wikipedia.org/wiki/Brigata_%22Sassari%22, <https://doaj.org/article/6d672a8a5a8b465592c00a9d0fab0b93>, <https://stacks.cdc.gov/view/cdc/17748>, https://it.wikipedia.org/wiki/Statuto_speciale_della_Sardegna, <https://www.ilpost.it/2025/02/06/invenzione-costa-smeralda-sardegna/>, <https://domusweb.it/en/architecture/2023/08/01/porto-cervo.html>, https://en.wikipedia.org/wiki/Anonima_sarda, <https://www.meer.com/it/57968-la-stagione-dei-sequestri-di-persona>, https://it.wikipedia.org/wiki/Compendio_garibaldino, https://en.wikipedia.org/wiki/Giuseppe_Garibaldi, <https://www.gutenberg.org/ebooks/54466>, <https://rivistatradurre.it/la-premio-nobel-balzac-la-sardegna-e-la-biblioteca-romantica/>, <https://www.sardegnaicultura.it/en/articles/honore-de-balzac>, https://en.wikipedia.org/wiki/Grazia_Deledda, https://en.wikipedia.org/wiki/Antonio_Gramsci, https://en.wikipedia.org/wiki/Emilio_Lussu, https://en.wikipedia.org/wiki/Antonio_Segni, https://en.wikipedia.org/wiki/Francesco_Cossiga, https://en.wikipedia.org/wiki/Enrico_Berlinguer, https://en.wikipedia.org/wiki/Maria_Lai, https://en.wikipedia.org/wiki/Fabrizio_De_Andr%C3%A9, https://it.wikipedia.org/wiki/Stazione_meteorologica_di_Cagliari_Elmas, https://it.wikipedia.org/wiki/Stazione_meteorologica_di_Alghero_Fertilia, https://it.wikipedia.org/wiki/Stazione_meteorologica_di_Capo_Bellavista, https://it.wikipedia.org/wiki/Stazione_meteorologica_di_Fonni, https://it.wikipedia.org/wiki/Stazione_meteorologica_di_Decimomannu, https://it.wikipedia.org/wiki/Clima_della_Sardegna, <https://it.wikipedia.org/wiki/Maestrale>, <https://www.climieviaggi.it/clima/italia/cagliari>, <https://www.climieviaggi.it/clima/italia/alghero>, <https://www.climieviaggi.it/clima/italia/sardegna>, <https://www.unionesarda.it/en/sardinia/in-jerzu-and-lotzorai-the-highest-temperature-ever-recorded-in-sardinia-482-w0odqhpn>, <https://www.meteogiornale.it/2026/08/cronaca-meteo/caldo-record-in-sardegna-484c-a-orani-nuovo-primato-assoluto/>, <https://www.meteogiornale.it/2026/07/cronaca-meteo/17-luglio-cagliari-elmas-452c-tutte-le-temperature-in-italia/>, <https://www.unionesarda.it/news-sardegna/estate-ad-alto-rischio-roghi-la-sardegna-aggiorna-le->

prescrizioni-antincendio-nellisola-attesi-tre-canadair-n6iq86vu, https://www.regione.sardegna.it/documenti/12_103_20250729095101.pdf, <https://www.efanews.eu/resources/originals/b7374d0ca06fa83186249f988687d017.pdf>, <https://www.agi.it/economia/news/2020-09-05/latte-pecore-capre-sardegna-9572342/>, <https://www.lapresse.it/economia/2026/07/15/pecorino-romano-in-un-anno-39-mln-di-kg-prodotti-ma-ce-il-nodo-dazi-usa/>, <https://www.unionesarda.it/economia/pecorino-romano-dop-39-milioni-di-kg-nellultima-campagna-la-filiera-cresce-nonostante-gli-ostacoli-b23vlsdo>, https://www.agi.it/economia/news/2019-02-12/pastori_sardi_protesta_latte-4984652/, <https://www.dissapore.com/notizie/latte-una-ventina-di-pastori-sardi-andranno-a-processo-per-le-proteste-del-2019>, <https://forbes.it/2026/07/27/economia-da-stappare-viaggio-nella-gallura-dove-si-estraggono-140mila-quintali-di-sughero-allanno/>, <https://www.unionesarda.it/economia/export-sardo-tra-luci-e-ombre-bene-i-formaggi-crolla-il-sughero-m5l8apy3>, <https://italianwinecentral.com/denomination/vermentino-di-gallura-dogc/>, https://www.regione.sardegna.it/documenti/1_39_20051012105531.pdf, https://archivio.unita.news/assets/main/2008/12/22/page_066.pdf, <https://www.startmag.it/energia/vitol-saras/>, <https://quifinanza.it/economia/video/moratti-saras-vitol-accordo/793180/>, <https://www.unionesarda.it/news-sardegna/sulcis-iglesiente/portovesme-stop-ufficiale-alla-linea-zinco-natale-senza-lavoro-per-piu-di-mille-operai-pfrhgg47>, <https://www.unionesarda.it/news-sardegna/sulcis-iglesiente/glencore-la-linea-zinco-chiude-da-lunedì-rischio-cig-per-1200-lavoratori-a-rischio-la-pace-sociale-nel-sulcis-he7gcm0o>, <https://cmsras.regione.sardegna.it/api/assets/sardegna-statistiche/32303749-ab23-46d6-8182-8cd9aa125f21/rapporto-mdl-iii-trimestre-2025.pdf>, <https://www.orizzontescuola.it/il-numero-medio-di-figli-per-donna-scende-a-114-minimo-storico-in-italia-nascite-in-calo-del-39-sardegna-sotto-lunita-per-il-sesto-anno-consecutivo/>, https://en.wikipedia.org/wiki/Alessandra_Todde, <https://lespresso.it/c/opinioni/2023/4/26/la-lotta-dei-sardi-contro-le-basi-militari-e-i-poligoni-sullisola-non-si-ferma/3931>, https://www.difesa.it/assets/allegati/23473/crosetto_sardegna.pdf, <https://www.senato.it/service/PDF/PDFServer/DF/281632.pdf>, <https://www.ilfattoquotidiano.it/2012/03/05/sardegna-come-susa/195626/>, <https://lindipendente.online/2023/09/26/terre-a-perdere-il-documentario-sullimpatto-dei-poligoni-militari-in-sardegna/>, <https://www.lindipendente.online/2024/07/20/teulada-nessun-colpevole-al-processo-sui-disastri-ambientali-causati-dalle-basi-militari/>, <https://www.unionesarda.it/news-sardegna/cagliari/teulada-c-e-il-disastro-ma-mancano-i-colpevoli-tq8nyn0l>, <https://www.infn.it/en/>

towards-einstein-telescope/, <https://www.einstein-telescope.it/en/2026/09/25/construction-work-on-et-sunlab-has-begun-at-sos-enattos/>,
<https://www.einstein-telescope.it/en/2026/01/12/einstein-telescope-a-declaration-of-intent-between-sardinia-and-saxony-to-strengthen-scientific-cooperation-signed/>, https://en.wikipedia.org/wiki/Sardinia_Radio_Telescope, <https://www.lindipendente.online/2025/11/20/sardegna-transizione-verde-o-colonialismo-energetico/>, https://www.italiasolare.eu/wp-content/uploads/2024/06/20240606_Audizione-Regione-Sardegna_Italia-Solare-rev.pdf, <https://www.cortecostituzionale.it/elenco-massime/singola/434>, <https://www.advant-nctm.com/en/news/legge-sarda-sulle-aree-idonee-stop-della-corte-costituzionale>, https://www.ansa.it/sardegna/notizie/2026/03/04/comitati-in-consiglio-sulla-pratobello-24-rafforzare-legge-non-stravolgerla_02d6a453-3876-421b-a256-986fca983bd8.html, <https://www.consregsardegna.it/energie-rinnovabili-al-via-in-consiglio-regionale-liter-della-proposta-di-legge-pratobello-24/>, <https://www.unionesarda.it/multimedia/legge-pratobello-il-sindaco-di-orgosolo-accantonata-dal-consiglio-regionale-un-sopruso-thtkvlro>, https://it.wikipedia.org/wiki/Costa_Smeralda, https://en.wikipedia.org/wiki/Costa_Smeralda, <https://www.unionesarda.it/cultura/couelle-e-gli-altri-gli-architetti-che-hanno-fatto-la-storia-della-costa-smeralda-u0yezq36>, <https://www.ilpost.it/2025/02/04/aga-khan-morto/>, <https://www.agi.it/cronaca/news/2025-02-05/addio-al-padre-della-costa-smeralda-morto-aga-khan-29871058/>, <https://www.sardegnaturismo.it/en/node/288041>, <https://www.visititaly.eu/it/luoghi-e-itinerari/carnevale-di-mamoiada-in-sardegna-programma-date>, <https://www.sardegnaturismo.it/en/node/288186>, <https://siviaggia.it/notizie/sardegna-carnevale-2026/575738/>, <https://www.unionesarda.it/news-sardegna/cagliari/santefisio-edizione-numero-370-4mila-figuranti-in-processione-e-biglietti-esauriti-sulle-tribune-jdni14r3>, <https://www.grimaldi-lines.com/it/blog/festa-di-santefisio-cagliari/>, <https://sardegnaturismo.it/it/eventi/festa-di-santa-maria-e-mare-0>, <https://www.sardegnaturismo.it/en/node/273516>, https://www.comune.sassari.it/.galleries/doc-documenti/avviso_manifestazione_interesse_cavalcata_2026.pdf, <https://www.sardegnaturismo.it/it/eventi/sardia-de-santu-antinu>, <https://www.unionesarda.it/bella-sardegna/ricorrenze/sardia-di-sedilo-2024-la-corsa-per-san-costantino-yto3qjjm>, <https://www.sardegnaturismo.it/it/eventi/lisola-delle-storie>, <https://www.sardegnaturismo.it/it/eventi/festa-della-madonna-del-naufago>, <https://www.unionesarda.it/news-sardegna/provincia-cagliari/villasimius-commozione-per-la-madonna-del-naufago-ora-puntiamo-al-turismo-religioso-x2ig8wn8>, <https://sardegnaturismo.it/>

<https://www.sardegna-cultura.it/en/articles/la-faradda-dei-candelieri-a-sassari>, <https://www.unionesarda.it/bella-sardegna/ricorrenze/la-discesa-dei-candelieri-lantico-rito-patrimonio-dellunesco-r93uccy7>, <https://www.unionesarda.it/bella-sardegna/ricorrenze/festa-del-redentore-a-nuoro-le-origini-e-il-programma-2024-lq7089zj>, <https://www.blualghero-sardinia.com/it/redentore-di-nuoro-programma/>, <https://www.sardegna-turismo.it/it/corsa-degli-scalzi-piedi-nudi-nel-mito>, <https://www.unionesarda.it/bella-sardegna/ricorrenze/corsa-degli-scalzi-la-storia-di-unantica-tradizione-in-sardegna-vy3loaf3>, <https://www.sardegna-turismo.it/en/node/287011>, <https://www.unionesarda.it/en/sardinia/bosa-great-preparations-for-the-historic-feast-of-our-lady-of-regnos-altosquot-wfpkihd>, https://it.wikipedia.org/wiki/Su_Nuraxi, virtualarchaeology.sardegna-cultura.it/index.php/en/archaeological-sites/periodo-nuragico/villaggio-nuragico-di-su-nuraxi/detailed-sheets/4315-giovanni-lilliu-padre-dell-archeologia-sarda, [https://it.wikipedia.org/wiki/Castello_\(Cagliari\)](https://it.wikipedia.org/wiki/Castello_(Cagliari)), https://it.wikipedia.org/wiki/Giganti_di_Mont%27e_Prama, https://it.wikipedia.org/wiki/Pozzo_sacro_di_Santa_Cristina, https://it.wikipedia.org/wiki/Nuraghe_Santu_Antine, https://it.wikipedia.org/wiki/Nuraghe_Losa, https://it.wikipedia.org/wiki/Parco_nazionale_dell%27Arcipelago_di_La_Maddalena, https://it.wikipedia.org/wiki/Gola_di_Gorropu, https://it.wikipedia.org/wiki/Parco_naturale_regionale_Molentargius_-_Saline, https://it.wikipedia.org/wiki/Giara_di_Gesturi, https://it.wikipedia.org/wiki/Dune_di_Piscinas, [https://it.wikipedia.org/wiki/Tiscali_\(sito_archeologico\)](https://it.wikipedia.org/wiki/Tiscali_(sito_archeologico)), https://it.wikipedia.org/wiki/Cala_Goloritz%C3%A9, <https://www.greenme.it/viaggi/italia/sardegna-2026-tutte-le-spiagge-a-numero-chiuso-come-prenotare-gia-da-ora-e-quanto-costa/>, <https://siviaggia.it/notizie/spiagge-numero-chiuso-italia-estate-2026/594109/>, https://it.wikipedia.org/wiki/Capo_Testa, https://it.wikipedia.org/wiki/Basilica_della_Santissima_Trinit%C3%A0_di_Saccargia, <https://www.italia.it/en/sardinia/things-to-do/an-itinerary-exploring-the-churches-of-northern-sardinia>, <https://www.sardegna-turismo.it/it/itinerari/forme-e-colori-nel-romanico-settentrionale>, <https://it.wikipedia.org/wiki/Castelsardo>, https://it.wikipedia.org/wiki/Maria_Lai, <https://travel.thewom.it/italia/sardegna/borgo-piu-selvaggio-della-sardegna-tra-cascate-e-grotte.html>, <https://www.sardegna-turismo.it/it/node/15083>, <https://ich.unesco.org/en/RL/transhumance-the-seasonal-droving-of-livestock-01964>, <https://www.traghetti.com/blog/la-sardegna-dinverno>, <https://sardegna-turismo.it/it/esplora/fonni>, <https://>

www.sardeggnaturismo.it/it/esplora/seulo, <https://www.unionesarda.it/news/seulo-il-paese-piu-longevo-del-mondosoprannomi-e-segreti-del-paese-dei-record-s3w90ecz>, https://it.wikipedia.org/wiki/Necropoli_di_Sant%27Andrea_Priu, <https://www.geopop.it/domus-de-janas-sardegna-case-fate-patrimonio-unesco-italiano-61-cosa-sono-dove-si-trovano/>, <https://it.wikipedia.org/wiki/Mamuthones>, https://it.wikipedia.org/wiki/Strada_statale_125_Orientale_Sarda, <https://www.moby.it/vacanze/sardegna/sardegna-in-moto-da-alghero-a-bosa/>, <https://www.italia.it/it/sardegna/cosa-fare/ciclovia-litoranea-alghero-bosa-sardegna>, <https://www.sardeggnaturismo.it/it/esplora/capo-marrargiu>, <https://www.sardeggnaturismo.it/it/esplora/torre-argentina>, <https://www.sardeggnaturismo.it/it/esplora/tuerredda>, <https://www.lonelyplanet.fr/poi/sardaigne-iglesiasetlesudouest-sardaigne-cg-strada-panoramica-della-costa-del-sud>, <https://www.destination-sardinia.com/?p=989>, <https://www.quaeldich.de/paesse/arcu-correboi/>, <https://www.camperonline.it/forum/viaggiare/viaggi-in-italia/125-o-129/180136>, <https://www.unionesarda.it/en/sardinia/villagrande-strisaili-works-in-the-correboi-tunnel-one-way-traffic-on-the-389-var-is-coming-dw8gsdn9?amp=1>, <https://www.openstreetmap.org>, <https://www.unionesarda.it/3-minuti-con-strade-di-massima-insicurezza-ubriachi-alla-guida-ed-emergenza-neve-un-anno-di-superlavoro-per-la-polstrada-di-nuoro-wfkzpmks>, <https://www.unionesarda.it/en/sardinia/wild-boars-still-on-the-road-accident-on-the-131-dcn-fear-but-only-damage-q9siirro>, <https://commons.wikimedia.org/w/api.php>, <https://www.gutenberg.org/ebooks/37206>, <https://www.gutenberg.org/files/37206/37206-h/37206-h.htm>, <https://archive.org/details/seasardinia00lawrrich>, https://en.wikipedia.org/wiki/Sea_and_Sardinia, https://en.wikipedia.org/wiki/D._H._Lawrence, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0125:book=1:chapter=170>, <https://raw.githubusercontent.com/PerseusDL/canonical-greekLit/master/data/tlg0016/tlg001/tlg0016.tlg001.perseus-grc2.xml>, [https://el.wikisource.org/wiki/Ιστορία_\(Ηρόδοτος\)](https://el.wikisource.org/wiki/Ιστορία_(Ηρόδοτος)), <https://en.wikipedia.org/wiki/Herodotus>, https://en.wikipedia.org/wiki/Bias_of_Priene, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0160:book=10:chapter=17>, [https://en.wikipedia.org/wiki/Pausanias_\(geographer\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Pausanias_(geographer)), <https://raw.githubusercontent.com/OpenGreekAndLatin/First1KGreek/master/data/tlg0086/tlg031/tlg0086.tlg031.1st1K-grc1.xml>, <https://www.attiliomastino.it/aristotele-e-la-natura-del-tempo-la-pratica-del-sonno-terapeutico-davanti-agli-eroi-della-sardegna/>, <https://>

- sardegnaversounesco.org/en/the-ritual-of-incubation/, <https://en.wikipedia.org/wiki/Iolaus>, https://it.wikisource.org/wiki/Divina_Commedia/Inferno/Canto_XXII, https://it.wikisource.org/wiki/Divina_Commedia/Inferno/Canto_XXVI, https://it.wikisource.org/wiki/Divina_Commedia/Purgatorio/Canto_XXIII, <https://en.wikipedia.org/wiki/Argentiera>, https://en.wikipedia.org/wiki/Ewelina_Ha%C5%84ska, https://it.wikipedia.org/wiki/Grazia_Deledda, <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1926/summary/>, https://it.wikipedia.org/wiki/Salvatore_Satta, [https://it.wikipedia.org/wiki/Il_giorno_del_giudizio_\(Salvatore_Satta](https://it.wikipedia.org/wiki/Il_giorno_del_giudizio_(Salvatore_Satta)), https://it.wikipedia.org/wiki/Gavino_Ledda, [https://it.wikipedia.org/wiki/Padre_padrone_\(romanzo](https://it.wikipedia.org/wiki/Padre_padrone_(romanzo)), https://it.wikipedia.org/wiki/Sergio_Atzeni, https://it.wikipedia.org/wiki/Passavamo_sulla_terra_leggeri, https://it.wikipedia.org/wiki/Michela_Murgia, <https://it.wikipedia.org/wiki/Accabadora>
- Cytat w opisie regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)”: D. H. Lawrence, „Sea and Sardinia” rozdz. I, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, <https://www.gutenberg.org/files/37206/37206-h/37206-h.htm>
 - Cytat w opisie regionu „Sardegna / Sardinia (Sardynia)”: Herodot, „Dzieje” I 170, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0125:book=1:chapter=170>
 - Cytat w karcie „Bonifacio (Bunifaziu)”: Homer, „Odyseja” X 87–94, przeł. Lucjan Siemieński (1873), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Odyseja/Pie%C5%9B%C5%84_dziesi%C4%85ta
 - Cytat w karcie „Galtellì: miasteczko Grazii Deleddy”: Grazia Deledda, „Canne al vento” rozdz. I, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://it.wikisource.org/wiki/Canne_al_vento/I
 - Cytat w karcie „Galtellì: miasteczko Grazii Deleddy”: Grazia Deledda, „Canne al vento” rozdz. II, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://it.wikisource.org/wiki/Canne_al_vento/II
 - Cytat w karcie „Orgosolo”: Dante Alighieri, „Boska Komedia, Czyściec” XXIII 94–96, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://it.wikisource.org/wiki/Divina_Commedia/Purgatorio/Canto_XXIII
 - Zdjęcie „Bonifacio (Bunifaziu)”: Carsten Steger, CC BY-SA 4.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aerial_image_of_Bonifacio_\(view_from_the_southwest\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aerial_image_of_Bonifacio_(view_from_the_southwest).jpg)
 - Zdjęcie „Calanche de Piana (Calanchi di Piana)”: Markus Schweiss, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Calanche_de_Piana10.jpg

- Zdjęcie „Col de Bavella (Bocca di Bavedda)”: goooder, <https://www.flickr.com/photos/goooder/>, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Col_de_Bavella_1.jpg
- Zdjęcie „Tremosine: Strada della Forra”: Il sottoscritto, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ingresso_della_Forra_a_Tremosine.jpg
- Zdjęcie „Cala Gonone i Cala Luna”: Gianni Careddu, CC BY-SA 4.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dorgali_-_Cala_Gonone_-_Panorama_\(05\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dorgali_-_Cala_Gonone_-_Panorama_(05).JPG)
- Zdjęcie „Cala Gonone i Cala Luna” (Cala Luna: jasny żwir, turkusowa woda i groty u podnóża...): lo, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:CalaLuna.jpg>
- Zdjęcie „Galtellì: miasteczko Grazii Deleddy”: Aggrucar, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Chiesa_di_San_Pietro_0.jpg
- Zdjęcie „Galtellì: miasteczko Grazii Deleddy” (Ruiny zamku Pontes nad Galtellì, z których w powieści...): Max.oppo, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Resti_Castello_di_Pontes.jpg
- Zdjęcie „Orgosolo”: Rafael Brix, CC BY 2.5, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Orgosolo.jpg>
- Zdjęcie „Orientale Sarda (SS125) i przełęcz Genna Silana”: Gianni Careddu, CC BY-SA 4.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dorgali_-_SS_125_Orientale_sarda_\(01\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dorgali_-_SS_125_Orientale_sarda_(01).JPG)
- Zdjęcie „Orientale Sarda (SS125) i przełęcz Genna Silana” (Wnętrze wąwozu Gorropu, który widać z góry z okolic...): Pigiosu, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gorropu_-_interno.JPG
- Zdjęcie „Orosei (Orosèi)”: Gianni Careddu, CC BY-SA 3.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Orosei_-_Panorama_\(02\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Orosei_-_Panorama_(02).JPG)
- Zdjęcie „Plaże Bidderosa i Berchida”: Aggrucar, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Spiaggia_di_Bidderosa.jpg
- Zdjęcie „Plaże Bidderosa i Berchida” (Berchida: biały piasek, granitowe głazy i lasy jałowca...): Carlo Pelagalli, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Spiaggia_di_Berchida_-_panoramio.jpg
- Zdjęcie „Żródło Su Gologone”: Gianni Careddu, CC BY-SA 4.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Oliena_-_Su_Gologone_\(06\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Oliena_-_Su_Gologone_(06).JPG)
- Zdjęcie „Alghero (L'Alguer)”: Gianni Careddu, CC BY-SA 4.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alghero_-_Panorama_\(02\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alghero_-_Panorama_(02).jpg)
- Zdjęcie „Bosa”: Gianni Careddu, CC BY-SA 3.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bosa_-_Panorama_\(02\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bosa_-_Panorama_(02).JPG)
- Zdjęcie „Bosa” (Zamek Serravalle nad dzielnicą Sa Costa; w kaplicy na...): Gianni Careddu, CC BY-SA 3.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bosa,_castello_di_Serravalle_\(01\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bosa,_castello_di_Serravalle_(01).JPG)

- Zdjęcie „Bosa” (Dawne garbarnie Sas Conzas nad Temo i łodzie rybaków...): Antonio Furesi, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Concerie_Bosa.jpg
- Zdjęcie „Capo Caccia i Grota Neptuna (Grotta di Nettuno)”: Gianni Careddu, CC BY-SA 3.0, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alghero_-_Capo_Caccia_\(07\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alghero_-_Capo_Caccia_(07).JPG)
- Zdjęcie „Capo Caccia i Grota Neptuna (Grotta di Nettuno)” (Wnętrze Groty Neptuna: stalaktyty i stalagmity nad...): Tobias Helfrich, CC BY-SA 2.5, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grotta_di_netuno_sardinien.jpg
- Zdjęcie „Nurag Losa (Nuraghe Losa)”: Sailko, CC BY 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Abbasanta,_nuraghe_losa,_01.jpg
- Zdjęcie „Tharros i plaża Is Arutas”: Norbert Nagel, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tharros_-_Sardinia_-_Italy_-_08.jpg
- Zdjęcie „Tharros i plaża Is Arutas” (Is Arutas: plaża z drobnych, gładkich ziaren kwarcu...): Vid Pogacnik, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Is_Aruttas_1.jpg